

Ба49294

~~Ба49294~~
198

548

11

12

13

14

15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200

Ба 49294

Л. РОДЗЕВІЧ

РЕВОЛЮЦЫЙНЫМ

ШЛЯХАМ

8
Ба 49294

Бел. архив

1994 г.

Б Е Л А Р У С К А Е
Д З Я Р Ж А Ў Н А Е В Ы Д А В Е Ц Т В А
М Е Н С К — 1 9 2 8 Г.

3

7

8/11

90
~~627~~

~~С-33~~
~~С-148~~

Л. РОДЗЕВІЧ

РЭВОЛЮЦЫЙНЫМ ШЛЯХАМ

АПАВЯДАНЬНІ З ЖЫЦЦЯ
ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

5. 11. 28
~~627~~

~~8141~~

~~2769~~

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА
М Е Н С К — 1928

25. 11. 4. 2009

Зак. № 86гіз.

3.000 экз.

Галоўлітбел № 26.564

2-я друкарня Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва

ПРАДМОВА

Перад намі невялічкі зборнік апавяданьняў з жыцця Заходняй Беларусі Л. Родзевіча „Рэволюцыйным шляхам“. Зборнік тым ня менш дае поўны і ярскравы малянак вёскі ў Заходняй Беларусі. З аднаго боку стаіць пан, ксёндз, поліцэйскі, асаднік, з другога боку стаіць шматмільёная маса сялянства і батрацтва. Паміж гэтымі соцыяльнымі групамі ідзе барацьба. Заходняя Беларусь—пляцдарм гэтай барацьбы.

Пераможцаю ў даны момант зьяўляецца невялічкая група эксплёататараў. Ём пакуль што добра жывецца. „Ём добра. Яны поўныя ўладары ўсяго акружаючага, у іх руках пружына ўлады... Вось чуваць, як людцы звозяць збожжа... Усё і ўсюды адчувае ўправу, неабмежаванае панаваньне ўладароў „крэсаў“ (стар. 86-87). Яны банкетуюць, бо праца „быдла“ дае ім магчымасьць жыць ня думаючы аб працы. Яны жывуць працаю чужых мазольных рук, каторыя дзень і ноч працуюць на іх.

Ня так жывецца сапраўдным тварцом каштоўнасьцяй у Заходняй Беларусі. Бізуны, зьдзек, падаткі, турма. „Селянін Заходняй Беларусі добра ведае, дзе знаходзіцца вастрог і поліцэйскі пастарунак і іх ніколі не забудзе... Кожны парадачны чалавек прагібеў год-два ў вастрозе. А калі не сядзеў ніколі, значыць, грош яму цана, значыць,—гне ў панскі бок, вось такая ўмацавалася ў нас памоўка“. Так жывецца селяніну. Ён і па-за сьценамі турмы жыве, як у турме.

Зразумела, што „помста ходзіць па Заходняй Беларусі“. Гэтая помста запаўняе пачуцьці працоўнай вёскі і ляжыць ў аснове яе адносін да панства. Панства добра разумее, што яно жыве на вулькане. Яно добра разумее, што селянін Заходняй Беларусі не супакоіцца, пакуль панская зямля не пападзе ў яго рукі. Вось чаму ня сьпіцца спакойна пану на „крэсах“. Вось чаму ён і ўва сьне бачыць „Муху“.

А ў падпольлі глыбока захавала свае арганізацыі кампартыя. Яна мае вялікую моц, бо яна на сваім штандары напісала вялікія лёзунгі барацьбы да канца за інтарэсы працоўных. Яе падтрымліваюць мільёны працоўных. Яна працуе над тым, каб пачуцьцё помсты замяніць сьвядомасьцю клясавай барацьбы; яна цэментуе сялянства наўкола пролетарыяту; яна арганізуе масы і гатовіць іх, да ўступленьня ў астатні рашучы бой.

Пераможца эксплёататар Заходняй Беларусі няхай ня чытае кніжачкі Л. Родзевіча, бо яна сапсуе яму апэтыт, бо яна скажа яму, што ўлада яго нядоўгавечна. Але пролетары і селянін Беларусі як Савецкай, так і Заходняй, прачытаюць кніжачку з задавальненьнем.

У. Ігнатоўскі.

РЭВОЛЮЦЫЙНЫМ ШЛЯХАМ

У вёску Разоры прышоў чалавечак ніштаваты сабе і апрануты добра. Загадаў солтысу сабраць сход, бо ён мае гутарыць ад старосты з павету аб падатках.

Падаткі—паганае гэта слова. Як пачуў яго беларус, дык быццам па жылах ня кроў, а пабітае шкло перасыпаецца.

Вось таму ўся вёска вывернула на сходку ў гумно аднаго з сялян.

Стаўшы на плоце, гэты чалавек выпрастаўся і пачаў спакойна, разважна тлумачыць аб падатках.

— Вось,—казаў,—вышла такая пастанова, каб падаткаў больш не плаціць. Няма з чаго, няма за што і няма на што плаціць. Ці паны нам зямлю далі, ці дзеткі нашы вучацца ў роднай школе? Ці вы маеце голас у гміне, у павеце, у Варшаве? У вас адбіраюць кажух і падушку ды яшчэ белай ручкай хвігу пад нос торкаюць. Вось вы ў зямлянках сырых гібеце, а пан свой лес заганіцу сплавіў—кругом вас толькі карчы тырчаць. Вы забіваеце сваіх сабак ды вокны закалачваеце, каб менш плаціць падаткаў, а паны з вашых падаткаў шалеюць ад пыхі і распусты. Дык ні граша ў панскую казну! Эх,—кажу вам пашчырасьці—нідзе так няма, як у нас—адны валатоўкі, бульба ды балоты. А хлеб, калі ёсьць, дык кастравы, ажно чорт па ім босы баіцца перабегчы.

А гоні-разлогі парыты акопамі і буграцца брацкімі магіламі. Дзе ні глянеш—руіны і пажарышчы, гэта сьляды грабежнікаў-задзіраў.

Вёскі абшарпаныя, абрымзаныя скукярэчыліся, бы п'яныя жабрачкі. А то часта-густа ня хаты, а проста зямлянкі.

А вы, браточкі, вяскоўцы абмазоленыя, лапцюжныя, зямлістыя ў твары, і як поле ваша парыта ў акопы, так цела ў раны праз шпегаў і поліцыю.

Вось якое жыцьцё-быцьцё, вось як беларус-гарун за выкуп свайго жыцьця плаціць наезьнікам сваёй кроўю і багацьцем краю. Дык ні граша ў панскую казну!

Доўга яшчэ казаў агітатар і аб чым ні пачне, дык усё зьверне на падаткі, каб не плаціць. З першых яго слоў сяляне скемілі, ад якога гэта „павету“ ён гутарыць і дружна, уголас, яму спачувалі, патуралі.

Солтыс сам быў камуністым, ну і для віду нібы хацеў запырэчыць, разагнаць сходку.

Ды куды там—цеснай сьцяной акружылі прамоўцу старыя і малыя, а як кончыў—прапяялі „Ад веку мы спалі...“ А на тварах прамяністасьць, радасьць у голасе.

Добры пасланец зьнік.

Гэтай-жа ноччу Вінцук і Агата раскідалі па вёсцы лістоўкі, у якіх заклікалася не плаціць падаткаў.

Вінцук і Агата—дзяцюк і дзяўчына тэй-жа вёскі, але памыляецца, калі чакаеце ад іх нейкіх кахлівых шураў-мураў.

Не, гэта былі два партыйныя таварышы, шчырыя радавыя барацьбіты за працоўную справу, за савецкую ўладу.

Ды сапраўды, калі-б запытаць у аднаго з іх, хто яго таварыш—хлапец ці дзяўчына, дык пэўне падумаў-бы, перш чым адказаць.

Вось як.

Цяпер па загаду партыі абое ўглыбіліся ў працу, каб утрымаць вёску ад выплаты падаткаў.

А воіт з поліцыяй ужо лазілі па гміне і сілком рэквізавалі што ні пападзецца за падаткі.

Неўзабаве наскочылі і на вёску Разоры. Адразу загадалі солтысу ладзіць падводу, на якую меліся грузіць рэквізаваная рэчы.

Пабляднелая і струхлелая вёска ад перадрогі і трывогі высыпала, як ёсьць, уся на вуліцу.

Першая з канца вёскі хата была бацькоў Агаты.

Поліцыянты так і пачалі па парадку. Давай патрашыць, ператрасаць усю дамову—справа прывычная.

Урэшце, учарэпіўшы падушку і камашы Агаты, наважыліся несці на воз.

Пры парозе заступіла ім дарогу адзервянеўшая ад злосьці Агата, грозна размахваючы мешалкай.

— Да сьмерці буду біцца, а не аддам!

Поліцыянты кінулі награвленае і пашлі з дакладам да старшага.

— Сілком адабраць!—загадаў старшы.

У гэты час Агата заперла хату на замок і стала ў баявой паставе ў варотах на віду ўсёй сабраўшайся вёскі. Поліцыянты рванулі яе ў бок, але яна крутанулася і—як урэжа канцом мешалкі па баку поліцыянту, аж у яго ёкнула ў сярэдзіне.

Тым часам Вінцук таксама не драмаў—падбухторваў старых дзядоў і баб, каб уступіліся за дзяўчыну. Моладзь ён пакуль не дапускаў да выступленьняў, за-

хоўваючы яе, як разэрву, і каб лішне не дражніць поліцэйскіх.

Старэнькія дзядочки і бабкі, якім ужо поўчвэрці да сьмерці, убачыўшы адчайную барацьбу Агаты і яе акрываўленую руку з мешалкай, сталі, як гэта кажуць, асой кідацца на поліцыянтаў.

Усё ўзрастаючы протэст грамады і барацьба Агаты змусілі начальства пачаць перагаворы ці, лепш кажучы, угаворы з вёскай. Пагрозамі і ласымі абяцанкамі налётчыкі думалі выманчыць падаткі ад сялян падобраму.

Ды дзе там. Справа іхняя стала яшчэ горш. Вінцук і грамадка байчэйшых хлапцоў сваімі ядавітымі пытаньнямі забыталі і зьбілі на горкае яблыка „начальства“, а калі пасля Вінцук выступіў з простаю і шчырай прамовай, дык павярнуў грамаду так, што тая прыняла выразна грозны від.

Поліцыі было ўжо не да падушак і камашаў—яна пачала „ліквідаваць паўстаньне“. Мігам быў арыштаваны Вінцук і яшчэ колькі хлапцоў. Пасадзіўшы на падводы арыштаваных, поліцыя рушыла ў дарогу.

— Прапаў-жа я... замучаць...—зашчымела ў сярэдзіне Вінцука.

— Ратаваць!—мільганула думка ў Агаты. Зьвярнуўшыся да абураных сялян, стала заклікаць.

— Ці вы бачылі, людзьмі ўжо падаткі бяруць, бяруць тых, хто нас бараніў, вырываюць ад нас, каб бяз сьведак іх замучыць, каб нас аслабіць. Не дадзім, не дапусьцім! Хай усіх нас бяруць. Не паддавайцеся, бо і ўсіх нас чакае такая доля, усіх па адным перадушаць.

Але вёску агітаваць ня трэба было, толькі камандаваць, даваць работу. Распаленая барацьбой, як адзін, рушыла яна з Агатай за возам арыштаваных.

Не чакала поліцыя такога павароту спраў. Здала яна і тут свае пазыцыі перад наступаючай вёскай. Арыштаваных звольніла, але саставіла пратакол на Агату, Вінцука і інш. Пасьля якісь час пакруцілася, пашушукалася—былі зроблены вобыскі ў некалькіх хатах. Старшы загадаў нашкварыць яечні, а як спытлявалі яе—хутчэй гайда з вёскі з тым, з чым прыехалі. Праўда, прыбыў портфэль напоўнены пратаколамі.

— Агата, сойдзем куды на бок, маю табе нешта сказаць,—шапнуў Вінцук, як поліцыя зьнікла з відавочку.

— І я таксама хачу аб нечым сказаць,—падмігнула таемна Агата.

Пашлі пад паветку; затачыліся ў сьвежа сабраны мурог. Прыслухаліся. Кругом было ціха. Наперабой чырыкалі конікі, патрэсківала сена пад імі.

— Ну, нічога. Нам сёньня трохі ўдалося,—адазваўся Вінцук.

— Але-ж у сярэдзіне перапякло! Не магу супакоіцца. Дрэнна вось, што пратаколы... будуць цягаць.

— Во дзе яны!

І Вінцук выцягнуў з-за пазухі цэлую пачку паперы.

— Пратаколы! Як-жа гэта?

— Не чапай, нашто яны табе. Ёх трэба спаліць. Тут, бачыш, мне солтыс памог.

— Як-жа гэта вы зрабілі? І яны не пазналі?

— У той час не пазналі, бо ў портфэль піхнуў старых камуністычных лістовак, як яны гарэлку яечняй закусвалі. Цяпер можа ўжо і даведаліся,—такой бяды.

Агата пакацілася ад сьмеху. Вінцук стаў яе ўсьцішаць, каб хто не пачуў—ён маніўся ёй яшчэ аб нечым расказаць. Ён прытуліў яе да сябе адной рукой, а другой—затыкаў рот. Агата аж душылася со сьмеху.

Раптам супакоілася і зусім сур'ёзна сказала:

— Ведаеш, што я табе хацела сказаць? Ты, дзяцюк, адным словам, маладзец. Перш ты быў Вінцук—ды і ўсё. А цяпер вось я гладжу тваю кучаравую галаву, і мне так добра, радасна.

— Цьфу-ты, ну-ты! Толькі я табе тое самае, ды яшчэ больш нават маніўся нагаварыць, а тут маеш табе—перабіла. Ну, але добра, ты пачала, а я кончу: каб гэта нам узяць ды пажаніцца? Га?

Кры
лека р
мацвал
У а
Ён з а
сёння
пабіла
тай, н
тычн
нік і
У
выбір
ёй бу
здала
ма на
зямлю
пэнсін
шай з
пагра
стане
Па
жорст
раскр
водгу

АДАМСЬЦІЎ

Крыкі і песьні п'яных, блеск ад вокан палацаў далёка разьбягаліся ў цемру васеньняй ночы, драгалі, намацвалі скукярэчаную, падсьлепаватую хаціну парабка

У абшарніка банкет. Віноўнік банкету—пшодоўнік. Ён з атрадам паліцыі, рэвольвэрамі і нагайкай адбіраў сеньня ад сялян панскі сэрвітут. Поліцыя пакрывавіла, пабіла „тутэйшых хамаў і быдла“ ў імя Рэчыпасполітай, на хвалу бога, на карысьць абшарніка. Так патрыотычна-набожна выслаўляліся ахмялеўшыя афіцэр-асаднік і ксёндз.

У парабка злыбеда. Жонка стогнам-стогне. Бульбу выбірала на панскім полі і падарвалася. Не пяршыня ёй бульбу выбіраць, толькі што вось цяжарная, дык і здалася. А лягла гаспадыня—у хаце заняпад. А тут зіма надыходзіць, абутку, адзетку няма—хоць жыўцом у зямлю лезь. Хадзіў парабак да пана прасіць дапамогі—пэнсію наперад, прасіць тых мізэрных, жабрачых грошай за катаржную працу іх абодвых. Пан зазлаваўся і пагражаў прагнаць са службы парабка, калі жонка ня стане да работы.

Парабку ня сьпіцца. Бы гарачы прысак, стала яму жорсткая пасьцель, скінуў далоў дзяругу. І вось яго раскрытага, горш поліцэйскіх удараў, б'юць стогн жонкі, водгук банкету, сьвятло ад палацу. Сьціснуўшы кулакі,

скрыгочучы зубамі, мумрыць пад нос бясслоўную скаргу-жальбу свайго надарванага працай, змучанага бяхлебіцай цела. Няма да каго прыгарнуцца, падзяліцца горам, няма ні адкуль ратунку; заві, пагражай, малі— не пачуюць, не адклікнуцца, ня зьлітуюцца. Вось так панурні ў каламутным логаве панскага найміта, вось так задыхайся ад нэндзы і паняверы.

І скарга-жальба парабка плыве ў начную пустэчу.

У хату ўвайшоў кухцік. Пан прыслаў праз яго грошы і загадаў парабку, каб ураз-жа схадзіў да Хаіма ў мястэчка па віно.

— А не казаў, каб яму маёй крыві прынесьці?—спытаў парабак. Але кухціка ўжо ня было ў хаце.

У развогненай галаве парабка за гэтым пытаньнем радзілася шмат іншых пытаньяў, больш вострых і балючых. І тут-жа вырас яркі, пякучы, кароткі адказ:

— Адамсьціць!

Узяў тапор, шпарка вышаў з хаты, а выходзячы—ступіў разагрэтымі нагамі ў лужу пры дзьверах. Моцна вылаяўся на калючы холад. Бег праставалосы ў кірунку да палацу. Па дарозе наскочыў на адну з служанак, якая несла ў кухню жар, мабыць на самавар.

— Паволі. Вугалье рассыплеш. Парабак раптам спыніўся, ён сачыў за іскрамі, якія разьляталіся па цемры ад чырвонага жару і бяссьледна тухлі. Пасьля ўзрок парабка затрымаўся на высокім коміне бровару, што вырысоўваўся на зорным небе. Вугаль, фабрыка, рабочы, вуглякоп, забастоўка у Англіі... думка чаплялася за думку, але выбух помсты рваў іх, валтузіў ды зноў скупваў. Вось успамінаецца парабку прамова агітатара: гарнякі, вуглякопы—чорныя падземныя людзі сапраўдныя змагары з яснавяльможным панствам.

Іх—рабочых—мільёны, яны—пострах, яны—сьмерць усім жывадзёрам, крывасмокам. Абвугленыя рабочыя, дарагія браты, стойкія абаронцы, адважныя барацьбіты... Парабак успамінаў словы прамоўцы і паўтараў іх, як малітву.

Парабак вярнуўся ў хату, кінуў тапор на лаву, узяў грошы і рушыў у бок мястэчка. Ішоў нацянькі, праз поле, абы хутчэй. Босыя ногі да крыві зьбіваў аб каменні, калоў аб іржышча. Прыбліжаючыся да мястэчка, прыбаўляў шагу: вельмі яму рупна было, каб хоць не спазьніцца, каб не ляглі спаць.

У мястэчку абмінуў Хаіма і другія шынкі, урэшце рашуча задрагаў у дзьверы аднаго дому. З хаты адзвзяўся голас, і дзьверы прыадчыніліся.

— Ці тут прымаюць грошы на вуглякопаў, на іхнюю забастоўку?

Замест адказу адчыніліся дзьверы, і парабак, увайшоўшы ў хату, скарагаворкай зьвярнуўся да ўжо пажылога чалавека:

— Вось вам гэтыя грошы, перадайце ім, братам нашым вуглякопам ад мяне, парабка маэнтку Паняверышча. Можа я за гэтыя грошы буду пабіты, можа прагоняць са службы, можа прыдзецца год дарма служыць—нічога, хай яны спажываюць, каб толькі за нашу справу гарой стаялі. Грошы ад парабка, найміта дворнага,—не забудзься.

ГАЛАДОЎКА

Вастрог.

У цеснай камеры два ложка, пяць політычных вязняў. Смурод ад ражкі прасяк вопраткі, пасьцель, усе прадметы, атруціў паветра. Пры дыханьні відаць пара—сьцюжа, асабліва сьцюдзёна тым тром, што ляжаць на зямлі.

А ляжаць усе, бо пяты дзень галадоўкі.

Быць забітым на барыкадах—гэройства, але больш за гэройства галадоўкай ваяваць—сьвядома адымаць жыцьцё па капельцы, паволі паміраць ад голаду.

Асабліва цяжка пераваліць за трэці дзень. Кожны рух выклікае мукі голаду, да распачы хочацца есьці, грызьці, глытаць, ва ўсім целе боль, галава напоўнена калючым шумам, няпрытомныя бліскучыя вочы.

Чацьверты і пяты дзень сардэчныя прыпадкі, у вачох цёмныя плямы, жудасная апатыя, чалавек зусім хворы, цела паступова руйнуецца.

Яшчэ ўчора раніцай, калі семнаццацігадовы комсамolec Віктар вельмі саслабеў, прыходзіў начальнік вастрогу і спачуваюча сказаў:

— Панове, я прывык да ўсяго, але ваш жудасны выгляд і цярпеньні абудзілі сэрца ў маіх грудзёх. Успомніце сваіх жонак, матак, дзяцей—пакіньце галадаць.

Аднак, вечарам таго-ж дня пад яго камандай вастрожная варта, выбіваючы зубы і крывавячы твар, хацела

сілком накарміць галадуючых,—толькі-ж не ўдалося, усе пяць не паддаліся.

Найслабей сябе адчуваў Віктар. Перанёсшы ў свой час катаваньні дэфэнзывы, ён сядзеў ужо трэці год у вастрозе. Кволы, зямлісты ў твары, зьнядужэлы—усё шаптаў:

— Каб толькі не да сьмерці, вытрываць каб.

А праз якісь час дабаўляў:

— Мсьціць-бы мне ім, мсьціць.

Усіх пяцёх галадоўка ўжо ня толькі мучыла, але і пагражала жыцьцю. Пяты дзень, а ніякіх уступак іхнім дамаганьням.

Чым скончыцца? Ці вытрываюць? Ці перамогуць? Рой розных думак кружыў у галаве, але ўсё перамагаў голад. Есьці! Есьці!

Рашылі зрабіць нараду. Тры выказаліся за галадоўку, два—каб кончыць.

Віктар і Янка—селянін-паўстанец рашылі прыняць страву; неўмагату было трываць далей мукі голаду,—конвульсыўна чапляліся за жыцьцё, былі ўпэўнены, што начальнік вастрогу ня здасца, ня ўступіць.

Дык вось ждучь да заўтрашняга шостага дня да абеду і...

Гэтае „і“ стала горш прыкрым за смурод ражкі. Быццам нявідзімы вораг прытаіўся паміж імі.

Загаварыў першым паўстанец, каб прабіць дакучлівую маўчанку.

— А што гэта, Тамаш, стаў такім панурым, мо' хочаш да нас далучыцца? Паганая гэта справа—ня вытрываць, але нічога, брат, не папішаш, цяжка ўжо вельмі.

— Ды не,—адказаў спакойна Тамаш,—я ўсё думаю аб сваёй вёсцы, аб Бойкавічах.

— Думай уголас, час хутчэй пройдзе,—падахвоціў адзін з пяцёх.

— Вёска Бойкавічы таксама ў турме—у панскай Польшчы, але там інакш: тут турма ў турме, тут толькі слухай, як цябе немач разьядае, а там—барацьба.

А так Бойкавічы—звычайная сабе вёска, такіх вёсак шмат,—упяклася яна ў пячонкі окупантам, а нас, сялян, называюць бальшавікамі ды бандытамі. Поп і ксёндз закліналі нас колькі разоў у сваіх бажніцах, а нашыя старэнькія бабкі, што ў іх на пабягушках, дык жаліліся, што праз нас духоўнікі гэтыя ня хочуць іх спавядаць,—ім—клопат, а нам—сьмех.

Моладзь наша любіць пазьдзеквацца з начальства, калі яно да нас у Бойкавічы заедзе. А начальства ў нас, як у нудзе плюгаўства,—не абярэшыся, што ні окупант, дык і начальнік, а ўсе такія напышлівыя, фанабэрыстыя. Вось ім падстроіць штуку. У колах загваздкі павымаюць, гною ў сядзеньне накладуць ці клямку ў дзьверах у дзёгаць вымажуць. Ох, бывала, і пырскаюць, і пеняцца са злосьці.

Вось чаго, дык у хурманкі ня любілі нашы байкаўчане ездзіць, а з гэтым нам асабліва дакучалі, мучылі. Павязеш якога дармаеда з гміны, дык ужо меціш так падстроіць, каб што-небудзь сапсавалася,—ці ў гразь управіш каламажку, а чысьценькі панок тады дзыгае па балоце, ці, праяжджаючы брод, падмочыш вяльможнага, а ў санках выварнеш ня раз, а то заблудзіш ды паедзеш у іншы бок... Ведама, захацеўшы, заўсёды падстроіць можна, ды яшчэ выбіраеш, каб лепш насаліць. Так і адвучылі ад хурманак. З гэтым панствам інакш нельга. Ну, а што да суседняга пана каля Бойкавіч, дык

мы з ім як-бы і ладзім, толькі ён да нас зьверам. Праўда, раз сьпяклі гумно са збожжам, але гэта мы яшчэ падабросьці; бо як-жа—адабраў гэта ў нас сэрвітут, значыць, і скацінка наша зараўла так, як мы раўлі з бяды. На добры парадак гэткага зьвера толькі ў магілу, а зямля нам,—а мы з ім цацкаемся, ён-жа—усё роўна гадгадам. Памятаю, зрабілі раз у панскім двары забастоўку жней. Стаіць ніва, і капаюць залатыя сьлёзы, плача і пан, але не здаецца. Ажно з суседняй вёскі—там каталікі—бабы згаварыліся і пашлі жаць. Мы барджэй да мужчын, так і так, кажам, гадаўё вы, здраднікі. Што-ж, кажуць, з бабай зробіш, мы іх і лаялі-баілі, а ім хоць-бы што. А вось мы ўсё-ткі далі рады. З лапак ды саломы нарабілі вогнішч, ды так напусьцілі дыму, што бабы прыляцелі з поля, як адна, тушыць пажар, а мы іх, як авечак, павязалі, а то і так трымалі пакуль ім не адпала ахвота жаць. А як пераламалі пана, дык бабы і самі рады былі,—цёмныя шэльмы, а так яны народ працавіты і выносьлівы.

Словам, у окупантаў маем вялікую няміласьць. Калі хто з другой вёскі стане ім упоперак дарогі, дык яны яму: ці не да Бойкавічаў запісаўся, ці ня з Бойкавіч ты вырваўся і г. д. А нам з гэтага што, няхай сабе! У нас ужо пастаноўлена, што як рэволюцыя, дык каб іх чыста гладка, з каранем, значыць. Але што пра нас казаць! Нашы сабакі,—здаецца, вось жывёліна,—а вунь і тыя разьбіраюцца. Хай табе праз вёску наш брат ідзе—ну, які спачувае—дык воўкарэзіна ані пісьне, ані цяўкне; а калі ідзе з іхняй хаўрузіі, дык падымуць такі гармідар, як на воўка, хоць вушы затыкай. Яно то зразумела, сабака ўгадвае і бяду тваю, і што на сэрцы ляжыць.

Ну, а колькі арыштаў ды налётаў было на Бойкавічы, дык не налічышся. Перавернуць усе хаты, перакапаюць агароды і нічога ня знойдуць, а ведаюць: ёсьць што шукаць. Іншы раз, дык мы іх і пацешым. Абклеім усю вёску адозвамі, чырвоных сьцягаў панавывешваем, а там праз колькі дзянькоў запрашаем поліцыю: будзьце ласкавы, зьнімеце, нехта нам панаклейваў. Скрыгочуць зубамі са злосьці і зьнімаюць. Такіх турбот мы задаём ім ня мала. Унадзіліся было шпегі поўзаць у Бойкавічы: пераапранецца іншы ў жабрака і цягаецца па хатах, выпытвае, вынюхвае. У жабракоў хлеб адабралі, таму што мы ўсіх жабракоў пачалі вон гнаць і іншыя вёскі папярэдзілі. Адзін наш дзяцюк таксама пераапрануўся ў жабрака,—гэта нашаму брату лёгка даецца,—ну і падбухторыў жабракоў, расказаў, чаму іх праганяюць, а тыя змобілізаваліся, ды разам з ім прыцююрылі аднаго ці двух шпэгаў. Так і супакоіліся на нейкі час.

А то раз мітынгаваў у Бойкавічах куністы; былі і з іншых вёсак, так што мы рашылі пасьля мітыngu даць знаць у поліцыю, што вось быў у нас куністы, шукайце,—каб застрахаваць сябе на іншы раз. Так і зрабілі. Навярнула ў Бойкавічы паўнюсенька чорных груганоў, але-ж папрабуў злавіць вецер у полі. Пшэдоўнік загадаў пад пагрозай турмы, каб кожнага падазронага чалавека ў будучым дастаўлялі ў пастарунак. І ці паверыце,—даставілі.

Праз некалькі дзён пасьля мітыngu прыходзіць у вёску пажылы чалавечак і пытае пра сына, што мітынгаваў, бо не вярнуўся ці забілі яго дзе, ці арыштавалі. Дапытваецца і плача, адозвы нашыя паказвае і просіць, каб памаглі шукаць. Мы скемілі, што гэта за птушка,

Чытанне

жвава сцапалі, як падазронага, адлатажылі ўволю ды на пастарунак, а там яго і браць ня хочучь, моршчацца ды пырскаюць.

Эх! вось так баючы аб ўсім гэтым, дык здаецца, глупства, лёгка даецца. Аднак, няма такога, хто не атруціў-бы сабе кроў у гміне, на судзе, на кожным кроку; няма такога, хто не сядзеў-бы ў турме, ня быў пабіты. Ну, вось мы і трымаем аднасьць, адзін фронт, дружна трымаем. Ня раз памыкаліся разьбіць нашу рэволюцыйную сям'ю. Прыехаў такі сабе панаваты чалавечак і польскую школу стаў выхваляць, а беларускую бэсьціць дарэшты. Вось у яго і пытаем:

— А пан-жа якую школу скончыў?

— Ну, ведама,—кажа,—польскую.

— Дык няма чаго тады ўгаварваць, мы хочам, каб нашы дзеці былі разумныя, а не такія, як васпан.

Тады пачаў ён сьпяваць аб згодзе, аб братэрстве, а нам усё гэта надакучыла, дык той ці іншы з грамады не, а то і абязьвечыць моцным слоўцам. Пан спачатку ня цяміў, але яго прыбочны шапнуў на вуха яму, ну, пан на поўслове абарваў і барджэй джыгануў з вёскі.

Але ня толькі ўгаворамі хацелі нашу рэволюцыйную волю скамячыць. Было і так, што Бойкавічы перажылі як-бы судны дзень—ад маладога да вялікага былі зьбіты нахлынуўшай поліцыяй і шпегамі. У мяне вось і цяпер скабіна тырчыць—зажыў, зросься пералом, а Юрка, сусед мой, быў хворы, дык ня стрываў, здаўся. Цяпер па Бойкавічах штомесяц ходзіць ад хаты да хаты „малаток“, які празвалі „малатком Юркі“, гэта значыць, што ў працягу месяца кожная хата зьбірае на політычных вязняў. Гэты малаток стукае ў нас на кожнай бяседзе, на кожнай сходцы ці прыгодзе—ён

б
у
в
г
д
е
ж
з
и
й
к
л
м
н
о
п
р
с
т
у
ф
х
ц
ч
ш
щ
ы
я

напамінае, што нам трэба зруйнаваць турмы, зваліць панскую ўладу і наладзіць савецкі лад..

Віктар закашляўся і спыніў расказ,—ён пачаў жаліцца на боль у сэрцы, пашла кроў з носа і раптам абамлеў. Таварышы Віктара паднялі трывогу. Зьбегліся дзорцы, прышоў і начальнік вастрогу са сваімі прапановамі пакончыць галадоўку, абяцаючы палёгкі таму, хто першы кіне галадаць.

— Вон адгэтуль!—раптам закрычаў развогнены Віктар на начальніка вастрогу.—Хочаш разьбіць нашу еднасьць, парабіць нас пакорнымі нявольнікамі. Ніколі! Сьмерці нашай дачакаешся, а не пакоры. Мы ўжо на палову мерцьвякі—любуйся сваёю справаю,—але воля наша таксама жывуча і цьвёрда, як і там, за мурам была, за тым мурам, дзе малаток Юркі выстуквае апошнія твае хвіліны, выстуквае наша вызваленьне. Мы вытрымаем, праўда, хлопцы, вытрымаем! То-ж камера наша называецца Бойкавічы.

Дзорцы кінуліся на Віктара, але начальнік іх спыніў—яму здалося, што Віктар трызьніць, што ён альбо ў гарачцы, альбо звар'яцеў. Сказаўшы яшчэ нешта недарэчнае аб галадоўцы, начальнік вышаў з камеры са сваімі пяцьма паслугачамі.

А на сёмы дзень галадоўкі задаволіў дамаганьні, але не пяцёх, а чатырох—аднаго з радыў барацьбітоў вырвала галадоўка.

ПРОВОКАТАР

Вярнуўся ў вёску пабіты, напоўжывы, са сьлядамі
поліцэйскага катаваньня. Аднасяльчане абступілі маўклі-
вай грамадой, з трывогай дапытвалі вачмі, углядаліся
ў самыя таемныя закаморкі душы.

Ён патупіў вочы, хмурны. Не затрымаўся.

— Адстаньце. Ня выдаў.

І пашоў дахаты. А ў хаце:

— Жыву! Чую, як з кожным дыхам жыцьцё вяр-
таецца, набіраю сілы. Ня шмат, хоць-бы трошачкі, яшчэ
пажыць. Чорт з вамі. Мусіў ратавацца. Чуць яшчэ-б
панянчылі—капут. Здрадзіў, выдаў. Ну што-ж, а на су-
дзе адкажуся—знаць ня знаю і ведаць ня ведаю.

Але дрыгва дэфэнзывы топкая і бяздонная—папаў:
засасе ўсяго.

І пачалося на вёсцы... Катаваньне. Суды. Вастрог.
Руіна гаспадаркі. Хворасьць цела. Боль душы.

А ён у дастатку, жыве абібокам, сьвет адкрыты,
дарога шырокая. Аднак страх пачаў данімаць. Заб'юць.
Адна ў іх магчымасьць, адзін выхад—забіць. Страх ха-
лодны, калючы аблапіў у свае абоймы. Сэрца выстук-
вала неадступныя шагі трывогі.

Запіў. Ацьвярозіўся ў прыдарожным рове. Атрута
разьядала жылы.

Але прыгавар вёскі быў страшней: пагарда і паня-
вера. На кожным шагу, у кожную часіну, бы восьцямі

біла ў яго сэрца: здрадзіў, выдаў. Пачарнеў у твары, асунуўся. А хадзіў туляючыся, бы воўк па загуменьні, і скорчыўшыся, быццам захінаючыся ад удараў. Сьвет бачыў спадылба, чапляўся за парогі, сваімі словамі давіўся, а сабакі суседнія, вясковыя зубы на яго шчэрылілі.

Над вёскай апускалася ніжэй і ніжэй неба, ды ня неба, а развогненны кацёл. Чадна, душна, цяжка дыхаць, унутры жар палыхае—грызе, выпякае...

Усім нутром, усёй істотай клікаў на помач, на ратунак—ніхто яго ня чуў, ён і сам сябе ня чуў. І рашыў: усё, чым жыў, струхнела, анямела—даць голас не ў яго моцы.

Вось кідаецца ў натоўп—жудасна так бяз людзей—пацерціся-б між жывымі, павалтузіцца, прапасьці ў грамадзе, забыцца аб сабе, скамленьне сваёй душы зьліць з шырокім галасістым гоманам грамады. Але дзе ня ступіць—пустое месца, круг агорнуты людзьмі,—яны адступаюць, адварачваюцца, уцякаюць, быццам ён сьмярдзючы, агідлы, у маркіх балотных плямах.

Але, але, у плямах, ён толькі цяпер агледзеў, ён скрыта выцірае, завіхаецца, але плямы растуць, шырацца. Што такое плямы—гэта запёкшаяся кроў. Адкуль? Якім чынам?! Яшчэ падумаюць, што ён забойца. Хутчэй давады, ракі...

А праз колькі дзён яго набракшы труп прыбіўся да берагу. Вёска з аблягчэньнем уздыхнула навіной: провакатар утапіўся.

П О П

(З пісьма ў Савецкую Беларусь)

... Як Тэкля вярнулася з поліцэйскага пастарунку, так і памерла без пары, пухам ёй зямелька. Гэткія ў нас будні.

І яшчэ, апрача ўсяго, хачу вас паганіць—нячыста вы там рэволюцыю зрабілі, да душы. Вось, прыкладам, папы. То-ж яны ад вас, як тручанья мышы, цяпер уцякаюць, а тут для іх даюць „работу“, а ўсё на нашу галаву. Мы ўжо ад бога адвыклі і ніштавата было, як тут—на табе, пасадзілі папа, хоць цэркаў вайной зруйнавана. А поп, гад, зьвераваты, вочы так і лётаюць, каб што ўварваць. Зразу прыстаў з нажом да горла: давай на царкву, я, кажа, вырваўся з-пад бальшавікоў, дык добра знаюся на вашым браце, вы ўсе бальшавікі і прасіць ня буду, а проста прыцісну да сьценкі—наварачваць на людзей вас трэба. Дзякуй богу, тут на вас спосабы ёсьць—з вамі што ўбіў, тое і ўехаў.

Ведама, ніхто на гэтую пустэчку грошы ня даў,—хапае ў нас розных дзірак, апрача царкоўнай непатрэбшчыны. Аднак поп свайго даканаў, вась чаму я вас і лаю. Ён выдаў дачку замуж за поліцыянта, пасадзіў яго ў сваёй клебаніі—вось і ўсё. Але вам, відаць, трэба растлумачыць. Хто, значыцца, ня плаціць падаткаў богу, дык поп вінаваціць яго ў бальшавізьме, а поліцыянт

хоць вораг праваслаўя, але спрыяе свайму цесьцю, ну,
арыштуе нашага брата і выбівае ня толькі грошы, але і
дух. Як бачыш, бог, поп і поліцыянт наступаюць на нас ад-
ным фронтам. Так што вельмі-ж ужо трудна нам. Толькі-ж
калі ўжо пачнем, дык ня хвалячыся—вучыцца вам у
нас, бо размах маем шырокі.

АБШАРНІК

Пашла погаласка: паўстанец Муха арудзе па акрузе. Струхнуў абшарнік Наяздоўскі. Зрабіў сакрэтны сход у адным з пакояў свайго палацу. А ноччу заточыцца дзе ў куток, абложыцца рэвольвэрамі і іншай зброяй ды пільнуе абшарніцкія скарбы.

Пераваліла за поўнач. Наяздоўскі на варце; увесь—увага, трывога і чаканьне. Адна толькі думка, што аб правядыры паўстанцаў, аб яго страшнай расправе з окупантамі, аб яго надзвычайнай лоўкасьці і ўдачах... Раптам глыбокую задуму пана перабіў выразны шэпт яго вернага слугі Якуба.

— Панок, хавайся,—Муха ідзе.

Забывшыся аб сваіх абавязках абаронцы і вартаўніка, пакінуўшы скарб і аружжа, Наяздоўскі на карачках, як можна цішэй, спатыкаючыся на розныя рэчы, перабіраўся да жонкі.

Перапалоханая жонка не магла ўцяміць, у чым справа.

— Ціха! Муха ідзе... Якуб бачыў яго... крыкнеш—пагінем—якочучы са страху выляпаў пан і патачыўся пад коўдру да пані.

У нявыгоднай паставе, акручаныя з галавой пад ватоўкай, баючыся дыхаць, ляжалі перапалоханыя насмерць, сквапна наслухваючы. Чулі толькі гвалтоўныя

ўдары сэрца, прыліў крыві ў галаву. Здаецца, цэлая вечнасьць прашла, а нічога падазронага не дачуліся.

— А можа гэта быў сам Муха. Ён на ўсялякія... кідаецца... хітрыкі...—сыпаліся словы, як сухое лісьцё, праз засьмягшае горла пані.

— Ня пужай, бо звар'яцею!..

Зноў слухаюць, зноў чакаюць жудаснага моманту. Пад коўдраю ўжо нечым дыхаць, папацелі, бы мышы, выцягнутыя з лужы.

Раскрыліся. Цемень і цішыня.

— Пане Якубе! Якуб!—адважыўся сьціха пазваць пан.

Цішыня. Цемень. Разважалі абое.

— Што-ж-бы гэта магло быць. Куды дзеўся Якуб. Можа гэты бандыт наскочыў на яго і прыдушыў дзе. Можа Муха быў і яшчэ ня вышаў, можа ходзіць па пакоях і наслухвае. Ох, ратуй нас, матачка найсьвеншая!

Падавіліся страхам і замоўклі.

— Што гэта?—з трывогай запыталася пані.

— Дзе? Што?—заенчыў пан.

— Водзeka на тваёй камізэльцы мокрае месца. Мне страшна падумаць... Мне здаецца, што ты ранены, тут дзе мокра—гэта рана.

— Што ты?! А ўрэшце ўсё можа быць. З перапаху мог не пачуць удару.

— Дуся мой, я запалю сьвечку—ты-ж кроўю сойдзеш.

— Ані важся! Выдаць сябе, каб нашоў нас... Як-бы стукат пачуўся...

Маўчанка.

— Я ўсё думаю, калі-б ён мог мяне раніць? Бо ад чаго-ж гэта мокрае месца! І не баліць, і на цэле,

здаецца, няма знаку. Гм... Ведаеш што... Пэўна так і будзе. Гэта я заснуў і сьлюнкі пацяклі на камізэльку. Я яшчэ думаю, ці ня сьніўся мне і голас Якуба.

— Так, дуся, і я цяпер упэўнена, што ты заснуў быў. Бо як-жа мог увайсьці Якуб, калі дзьверы завалены канапамі, крэсламі і этажэркай. А калі-б і ўвашоў, дык чаму ня чулі, як вышаў.

Наяздоўскаму стала сорамна. Ён захацеў абярнуць усё ў жарт; роблена, штучна пробаваў жартаваць—не ўдавалася. Урэшце крэкнуў:

— Ужо днее.

Устаў, адхінуў густую, цяжкую штору. У пакоі стала відна.

— Дуся, мілы, дай люстэрка, я баюся, што пасівела за гэты пякельна-страшны час.

— А я-ткі ведаў, што Муха пабаіцца сюды прыйсьці—ён ведае, што я быўшы афіцэр, маю аружжа. Не палезе-ж на ражон.

А як служба дворная паўставала, Наяздоўскі даў загад на ад'езд. Тымчасам Якубу даваў наказ.

— Пане Якубе, штомесяц пасылай мне ў Варшаву справаздачу. Прадавай лясы і зямлю патрохі, але толькі за даляры і золата. А з мужыкамі—як найкруцей, гні іх у тры пагібелі. За пашу, за дровы, за ягады, грыбы—колькі скур зьдзірай, неміласэрна засуджвай—арудуй ад майго імені, хай іх Муха бокам ім вылазіць. А галоўнае, пільна зважай на маю гончую псарню—галавой, пане Якубе, адкажаш за яе.

— Слухаю пана!

АСАДНІК

Васеньняя ноч. Гвалтоўны вецер распарушвае, шатруе апаўшае лісьцё, скомліць, скавыча паміж будынін польскага асадніка. Да пуні асадніка падыходзяць цікаючыся з розных бакоў дзьве цені. Ступаюць асьцярожна, наслухваючы. Мо' заблудзіліся, баяцца спатыкнуцца, уваліцца ў роў ці яму, альбо зладзеі. Каля самай пуні нечакана сустрэліся. Сталі, як укопанья. Момайт маўчанкі. Урэшце адзін нясьмела запытаў.

— Хто тут?

— А каго трэба? Вось іду дахаты... Пашоў нацянькі, цераз поле.

— Ага. А я думаў... Я мусіць заблудзіўся... Гэта як-бы сядзіба асадніка.

— Ды ўжо-ж сядзіба асадніка. Па голасе дык быццам гавару з Піліпам—бежанцам?

— Ён-жа. Не згадаю толькі перад кім стаю?

— Па дарозе значыць нам—я Тодар з Барадавіч.

Ішлі, абменьваліся бязмэтнымі думкамі аб цемры, аб дарозе. Калі праходзілі каля лазовага куста, перад імі мільганула цень.

— Хто-б гэта мог быць,—спыталіся адзін другога... Мо' хто за намі сочыць ад іх, ад окупантаў. Трэба дазнацца—стой, хто тут ідзе?

— Свой, не палохайся!—пачуўся з цемнаты голас.

— Якую трасцу тут гэты „свой“ робіць?

— З работы іду. Каля асадніка бліжэй дахаты.

Сышліся. Пазналіся. Трэці быў Аўгустын, сусед Піліпа, малады дзяцюк. Ішлі і гутарылі аб нявычэрпанай тэме—аб усялякай злыбедзе, якая раскапусьцілася на Заходняй Беларусі.

— Ён-жа, падлюга, асаднік гэты, загроб маю зямельку. Тут-жа мае сьлёзы і пот густа пасеяны, кроюю паліты. Ці я вінават, што праклятая вайна, што царская нагайка і штых адарвалі мяне ад родных загонаў і кінулі, аж вунь куды, у Туркестан. Рваўся я дадому днём і ноччу, чула маё сэрца, што тут бяда ўзрастае, гора куецца...

— Дай-жа рады, браце, скулу нам пасадзілі. Ён ня толькі на зямлю нашу асаджаны, але і на карак наш пасаджаны. Стараста зрабіў яго войтам, а ён шпіёніць, грабіць вёскі, буяніць. Прыстаў гэта да маёй дачкі, хачеў згвалціць так, як Паўлюкову Насту. Судзіліся, ну і ведама—ён выйграў, яго хлусьні паверылі. Цяпер рознымі прытычкамі дапякае. Падаткамі большымі абкладае, штрафуе, рознымі гміннымі павіннасьцямі мучыць. А надоечы пагражаў, што ў турме згноіць, у бальшавізьме абвінавачвае,—ужо поліцыя раз пабывала. Проста дыхнуць не дае, загубіць, паганец...

— Во, чуеце пад нагамі, гэта-ж аблог, жывы дзірван.—Во да чаго давёў маю зямельку, затое цела маё ў раны паараў, ня сьмей, кажа, заікацца аб сваёй бядзе, ня бунтуй сялян. Дык хіба-ж тут стрываеш?..

— Ён ня толькі грабежнік і скула, але і атрута наша,—запальчыва пачаў Аўгустын—ён пазакрываў беларускія школы, прасьледуе нашы газеты і кнігі, з роднай мовы зьдзекуецца, а нас інакш і не абзывае, як хамы і быдла. Ён насаджвае нам панскую культуру, каб парабіць з нас пакорных, звырадных нявольні-

каў. Як грыбы растуць касьцёлы ды растараны. Эх, не забуду я яму ніколі! Было гэта ў мястэчку. Сустрэла мяне на вуліцы іхняя п'яная кампанія окупантаў. Асаднік гэты самы і прыстаў да мяне з рэвольвэрам у руках „стой,—кажа,—комсамалец, вобыск хачу зрабіць“. Рабі думаю сабе, хай табе па бакох робіць. Знашоў перапісаны „Ад веку мы спалі“. Загадаў мне прачытаць пад рогат п'яных мордаў. Вырваў пасья і падцёрся. Во, кажа, на што здаліся беларускія гімны... Але што гэта газай засьмярдзела?

— Гэта я спаткнуўся, дык мусіць трохі разьлілася. Нясу ад Мэндаля...

Маўчанка, прайшлі некалькі шагоў.

— Стойце!—спыніў Аўгустын. Нечага нам прыкідацца і адзін другога ашукваць. Адна дакука, адно жаданьне нас сюды пазганяла. Кожны з нас ведае, чаго да пуні падкрадаліся і на што Піліп з газай носіцца. Дык, коратка кажучы, даручэце мне гэтую справу: чыста зраблю. Падпалю пуню і агонь з ветрам усю сядзібу, як языком, зьліжа.

— Ну што-ж, праўда вылезла наверх. Але сьпячы гада маю вялікую ахвоту.

— Як сабе хочаце, толькі-ж я так сама ня ўступлю.

Перакінуліся яшчэ некалькімі словамі і ўсе ўтрох рупна рушылі ў бок асады. Абярнуліся і толькі наважыліся ісьці—ажно яркае зарава пажару выбухнула перад імі і злосна рвала васеньнюю цемру. Сядзіба асадніка стаяла ў вагні. Вецер валтузіў мора агню і хмары іскраў. Ад чырвонага трапыхаючага блеску ноч стала яшчэ чарней. З страшным гудам пранасіўся міма вецер. Такой ноччу помста ходзіць па Заходняй Беларусі-

АГІТАТАРКА

Восень разбоўтала гразь на зацірку ды пялёхнула проста ў твар зямлі.

Вось таму зямля захуталася ў густа імглістае паветра, каб ня ўбачыў з сіняй высі яе палюбоўнік,—яснавокі смехатун—сонца.

А сялянам хоць-бы што, цялёпкаюцца, гэта, па шляху і то нават цэлай табалой, усёй вёскай. І не па адным шляху, а па ўсіх пуцінах і сабачых дарожках што вядуць, бягуць да гміны.

Што ім бездарожжа!

Кінулі, рынулі ўсё, а пашлі.

На край сьвету пашлі-б.

Былі нават такія, што ад хрэсьбін адмовіліся, ад пітва, бяседы адракліся, а папхнуліся гэтым бездарожжам.

Ды што! Бой—вайну гатовы падняць.

А рэволюцыю хоць ураз, як па нотах-бы разыгралі.

Бо задрагала да іх нутра туга па зямельцы-маці—салодкай музыкай пакацілася па надарваных жылах хлебаробаў.

Па вёсках разгасьцілася набухшая пагудка, што ўрэшце паны з польскага сойму рашылі даць мужыком зямлю.

А гаручка іх ведае, можа і рашылі.

Была-ж калісьці зьнята паншчына, нават і зямлёй надзялялі...

Пэўне рашылі, бо вось у гміну прымчаў якісь пан і сходку склікае, аб зямлі будзе баяць.

Трэба хапацца, пакуль паны не адумаліся.

Надта-ж ужо душыць безьзямельле.

І валам вярнула сярмяжная гушча.

Дыбаў за ўсімі і комуністы Самусь. Цяжка было яму валачыць свае думы турботныя.

Бо хто лепш яго ведаў, як прагнуць сяляне зямлі.

Хто лепш яго ведаў і адчуў панскую паласатую хітрасьць і чаднае ашуканства.

Ну, ён-то сьвядомы барацьбіт: яго трэці год гартуе, школіць партыя.

Яго шагі зьвіняць, бо партыя наперадзе, за партыяй ідзе.

Але-ж ня мог Самусь заручыцца за сваіх лапцюжных братоў. Куды, нават на аднасялян не пакладаў вялікіх надзей.

На бубны-барабаны яго агітацыі ня раз ужо адказвалі цэдзячы-веючы.

— Саветы надзеяць—добра! Дарма дадуць—яшчэ лепш. А ёсьць магчымасьць цяпер што зачарэпіць—бяры, бо іншы возьме. Каму ня любаміла разгарнуцца на шырэйшых гонях.

Ой, шкада было Самусю крывавых сялянскіх грошай.

Ой, ласыя яны былі для прагавітых паноў.

Яшчэ горш завыла заекатала ўнутры Самуса, калі пачуў, як на сходцы той пан разьліваўся салаўём. Не адставаў і войт-падбрахач.

— Слухайце, мужыкі,—баеў той пан,—шчасьце вам самахоць у рукі прэ. Цяпер набыць вам зямлю як плюнуць. Лепшага выпадку не дачакаецца, а правароніце гэты момант разьвітайцеся з зямлёю назаўсёды. На

бальшавікоў няма чаго спадзявацца. Бальшавіком ужо капут. Голад іх душыць. Хваробы жараць. Што ні дзень,— дык горш. Абдзёрліся, адзічэлі. Ездзяць цяпер па за-граніцах гэтыя абарванцы і басыкі ды жабруюць, мо-ляць: дайце, паночки буржуі, якога-колечы адзетку, абутку. Ём хвігу пад нос, дзе ні ткнуцца,—хвігу пад нос.

Праз год-другі і бальшавікоў ані духу, ані слуху, на ўсе чатыры стараны разьвеюцца.

Як ні вастрыў Самусь восьці сваіх слоў, каб пра-біць імі панскую лісу,—выкручвалася хлусьнёй і абяцан-камі перад абезьзямеленай сквапнай сходкай.

Урэшце, чуючы сваю перамогу, пан, трыумфуючы, бахнуў па Самусю:

— Браты сяляне, вось я, ня хвалячыся, заяўляю, што зямлі маем колькі хочаш. Кожны з вас можа набыць са-бе любы кавалак на вечную ўласнасьць. Зразумела? А ці зразумела вам, што брэша на вецер вунь той ваш агітатар, які ўсё аддае, бо нічога ня мае? Хай вось ён мне і вам давядзе, дзе праўда—на маім баку, ці на яго. Ну? Га?

Сяляне, той з трывогай, той з цікавасьцю, глянулі ў бок Самуса, які стаяў панура насупіўшыся.

— Давяду!—грукнуў Самусь і цьвёрдым шагам вы-шаў у сенцы.

Сходка анямела. Пан ператрухнуў—дрыжачай рукой сьпіснуў у кішані рэвольвэр.

Што-та будзе? Чым дакажа? Ой, без скандалу не абыйдзецца.

Дзьверы расчыніліся, і ў хату паважна ўвайшоў Са-мусь, нясучы галёшу пана. З бразгам палажыў яе на стол падэшвай увярх.

— Калі вашы вушы нікуды нягодныя, дык раскрыйце свае лупачы, мо' што пабачаць,—з'вярнуўся так да сходкі Самусь.—Гэты самы панскі агітатар носіць савецкія галёшы, бальшавіцкія, значыць. Глядзецце. Вось серп і малаток—ды водзека. А вось СССР, што знача Саюз Савецкіх Соцыялістычных Рэспублік, дзе сяляне маюць зямлю, а рабочыя фабрыкі. Працуюць, знача, фабрыкі. Ну, дык нашто гэта, пан, плявузгаеш лухту, што саветы жабруюць па-заграніцай? Ну, дык на чым баку праўда?

Ажно ахнула ўся сходка. Загула, завалтузілася. То-ж дзіва—пан ды ў савецкіх галёшах. Згрудзіліся гэта над галёшай ды давай кпіць і жартаваць.

— Ну і Самусь, пасадзіў-жа ён пана ў галёшу!

— Лоўка асьцявужыў.

— Размажджэрыў удрэбезгі.

— Але вазьмі ты яго, падгледзеў.

— Во дзіва, ён ня толькі галёшу, але і душу яго бача.

— Калі толькі яна ў яго ёсьць?

— А пан скрывіўся, бы баран на новыя вароты.

— З носа хвігу скруціў.

— Ніяк не хаваюцца воўчыя зубы пад авечую скуру.

— Галава яго, значыць, да Варшавы верне, а ногі на Маскву дзыгаюць.

Гміна дрыжэла ад рогату і гармідару. Як ні ўсьцішаў, ні пеніўся войт, не памагала—вёска, значыць, раскупонілася, разгойдалася.

Гоман грамады—бы гуд фабрыкі.

Але Самусь уздумаў адбіць пану ахвоту агітаваць,—толькі махнуў рукой, як уся сходка, бы па камандзе, сьціхла.

— Чакайце, браткі,—адазваўся Самусь,—дайце паслухаем, аб чым цяпер нам гэты пан раскажа.

Ачуняўшы мала-веле, пан разявіўся раз, другі, як
рыба на сухапуцьці, але, згледзеўшы шырокую ўсьмешку
грамады,—а супроць яе ніхто не ўстаіць,—зароў як бык.

— Хамы! Быдла!

І пад дружны рогат сялян бардзей выскачыў, як аб-
вараны.

ЧЫРВОНЫ СЬЦЯГ

Ноч. Марозіць. Ад подыху вострага сіверу калышыцца на рыначным пляцу электрычная лямпа. Комсамolec Пятрусь настаражыўся, ідзе на пляц—ён хоча на ліхтары павесіць чырвоны сьцяг з надпісам: „Прэч окупантаў! Няхай жыве Савецкая Беларусь“.

Кругом—ні жывой душы, толькі па рынку валэндаецца поліцыянт,—перашкаджае, хварэць яго галаве. Вунь як нахахоліўся і выдаецца такім важным, а папраўдзе дурны, як варона.

Ходзе гэта паміж расклееных комуністычных лістовак і адбітых праз трафарэты чырвонай фарбай лезунгаў—і хоць-бы што. Лоўка гада абдурылі. Комсамолка. Рузя пажалілася яму, што на тым баку рынку ў перавулачку ня пускаюць яе прайсьці дамоў нейкія п'яныя мужчыны. Поліцыянт, як баран на павадку, пашоў. А тым часам тут раз, два—і работа зроблена.

І цяпер таварышы павінны падняць крык на суседняй вуліцы, каб поліцыянта зманіць з рыначнага пляцу, а Пятрусь павесіць сьцяг.

Стаяў Пятрусь, утуліўшыся ў варотах. Халодны вецер гармасіў яго паношанае паліто, ледзяніў кроў. Доўга так ня ўстоіш і часу ўжо ня шмат—трэба дзейнічаць, і Пятрусь, выбраўшы момант, перабег да будкі гандляроў, бліжэй да ліхтара.

Тут было шмат зацішней ад ветру і далей ад вока ліхадзея.

Пятрусь выняў сьцяг з-за пазухі, разгарнуў, прышыкаваў і чакаў, калі таварышы падымуць крык. Раптам тут-жа пачуў шагі. Бардзей схваўшы сьцяг, выглянуў на пляц—да будкі ішоў поліцыянт. Няўжо згледзеў? Што рабіць? Уцякаць,—значыць, выдаць сябе і сьцягу не павесіць, аставацца—затрымае, як злодзея, а там знойдуць сьцяг і пяць-шэсьць гадоў катаргі. Э, а можа ён так сабе, за малым інтарэсам, ці якая трасца.

Поліцыянт падышоў да будкі, акурат зайшоў з таго боку, дзе стаяў Пятрусь, бо туды не даходзіў сівер, сеў на прылавак і супакоіўся.

Разумеецца, Пятрусь вельмі асьцярожа адступіў на процілежны бокі апынуўся на самым подзьмуху, на самай сьцюжы. Ён і злаваўся і чартыхаўся, але становішча ад гэтага ня лепшала, а тут, як на бяду, і таварышы ніяк не выручаюць, ня крычаць на суседняй вуліцы, каб яны струхнелі. Мароз стаў даходзіць да касьцей, данімае ўсе горш, аднак, ані крануцца, ані патопаць—хоць ты гвалт крычы.

І трудна Пятрусю было манэўраваць паміж марозам і поліцыянтам. Першы здаў свае пазыцыі вялікі палец на правай назе,—раптам быццам яго зусім ня стала.

— Опортуністы, шальмец,—падумаў Пятрусь.

Ну, але гэта глупства, трэба гартавацца. Калі паддаківаць нейкім дурным адросткам, як пальцы, ды яшчэ на назе, дык і рэволюцыі ніколі ня зробіш.

Пры думцы аб рэволюцыі затахкала бадзёра сэрца Пятруся, цяплыня пацякла ў адубеўшыя рукі і ногі.

Эх, каб хутчэй, вось будзе радасьць! Мяжу праклятую раскідаем і Заходняя з Усходняй—давай абы-

мацца. Пятрусь ад захаплення чуць ня крыкнуў, ён прыціснуў да грудзей паліто, дзе ляжаў захованы чырвоны сьцяг.

Але што радавала Пятруса, то было непакоем для поліцыянта. Радыёперадача комсамольца ўскалыхнула радыёпрыёмнік панскага паслугача—ён кашлянуў, заварушыўся, замармытаў.

У гэты час на суседняй вуліцы падняўся гармідар— ура, значыць выручаюць. Пятрусь нарыхтаваўся выканаць сваё заданьне.

— Курва ваша маць,—вылаяўся поліцыянт і ані з месца.

— Ну і стварэньне ўдалося на маю галаву, ён хоча мяне замарозіць,—трывожыўся ў думках Пятрусь і з напружаньнем чакаў.

Поліцыянт сядзеў каменем.

Становішча горшала. Сьцюжу ўжо трудна было пераносіць. Празьбнутае цела дрыжэла, як у трасцы. Пятрусь ужо ня так адчуваў вастрату холаду ў нагах, вушах, затое дакучала тупая боль ва ўсім організьме, калацілася ўсё ў сярэдзіне.

Думкі цяжкі абрывіста, сонна.

— Мушу павесіць сьцяг. Трудна. Тым больш мушу. А калі ён не адыйдзе? Задушу. І то праўда, пакончу з сабачым сынам.

Рашыў так Пятрусь, але тут-жа ўспомніў, што яго левая рука яшчэ ня мае нормальнага ўладаньня; нядаўна вырваўся ён з капцюроў дэфэнзывы, дзе закладалі яму патроны між пальцаў і падвешвалі на руках—вось чаму пальцы, як адубеўшыя, і рука ные.

Зноў усплылі вобразы будучай рэволюцыі, вобразы павабныя, захапляючыя, радасныя.

Вось калі разыйдзеца душа, вось калі размахнеца рука.

У гэтым доме будзе рэўваенсавет, а ў тым касьцёле рабочы клуб, тут будзем...

— Няхай жыве куністычная партыя!

— Няхай жыве соцыялістычная рэволюцыя!

— Ха-ха-ха...

Слухаў Пятрусь гэтыя раптоўныя выкрыкі і ня верыў. Альбо ён сьпіць, альбо стаў замярзаць і вось яму выдаецца. Не, выразна чуе. Зашаматаўся і поліцыянт— рупным шагам вышаў на пляц.

Аказалася, што п'яная „залатая“ моладзь чытала намазаныя лёзунгі і забаўлялася.

Згледзеўшы поліцыянта, пачала з яго кпіць і наругацца, той за імі, яны кінуліся няпэўным п'яным шагам наўцекача.

Добра!

Мігам Пятрусь ускочыў на ліхтар, умацаваў на самай гары чырвоны сьцяг, ну і рушыў дамоў.

Лістоўкі і надпісі да дня былі знішчаны, але сьцяг вісеў. Ён быў умацаваны вышэй лямпы ў цемнаце, дык яго і не заўважылі.

Раніцой першы згледзеў сьцяг рабочы праз вакно сутарэньня. Дзень выпаў сьвяточны, на працу ня трэба было ісьці, дзеля таго і спаў да сьвітаньня. Згледзеўшы, прыліп да шкла і чытаў:

— Няхай жыве Са-вец-кая Бе-ла-русь... Ура! Наша бярэ!

І, зрэпіўшы свайго сямігадовага хлапчука, пасадзіў на падаконьнік і, торкаючы пальцам у бок сьцягу, казаў:

— Глядзі, падшыванец, гэта нашае... глядзі і памятай... Ды вуньдзека. Куды глядзіш...

Але хлапчук ня мог уцяміць у чым рэч, углядаўся на ўсе бакі і нерастаропна круціў галоўкай.

— Дурная асталопіна, — зазваваўся рабочы і, кінуўшы хлапца, выбег на двор, каб паведаміць сваю братву.

На мансардзе жыў безработны інтэлігэнт пэпэсавец. Галоднаму ня вельмі сьпіцца. Без зацікаўленасьці прачытаў.

Няхай жыве Савецкая Беларусь. Ну, каб яшчэ Савецкая Польшча, дык куды-б ні ішло, мог-бы прыстроіцца, але Савецкая ды яшчэ Беларусь, — гэта хамскае хамства. Фі...

На другім паверсе дэвотка зьбіралася ў касьцёл, падышла да вакна, каб перажагнацца перад дзенным сьветам, і замерла.

— Вшэлькі дух пана бога хвалі! Няхай жыве... Езус-Мар'я... Савецкая... Матачка найсьвеншая... Цьфу, паскуцтва... Беларусь. Канец сьвету!

На першым паверсе ўстаў за сваёю патрэбаю дамаўласьнік, ён-жа і прамысловец. Зірнуўшы ў вакно, ахнуў, бо прачытаў:

— Няхай жыве Савецкая Беларусь! Гвалт! Поліцыя!

Але поліцыі ня трэба было клікаць, яна круцілася каля слупа, разганяла народ, які зьбіраўся з усіх бакоў.

Чырвоны сьцяг прыцягваў тых, каго радаваў, захопліваў, цікавіў, злаваў; асабліва інтрыгавала тое, што сьцяг вісіць на слупе, а поліцыя ня зьнімае.

Аказалася, што да сьцягу была прымацавана самая сапраўдная бомба, а ўнізе на слупе прыклеена картка з надпісам: Ня зьнімай, бо ўзарве, а хто зьніме — куля ў лоб.

Баяцца поліцыянты — з комуністамі ня жарты.

Скандал.

А народ валам верне.

Прымчаў старшы пшэдоўнік, завалтузіўся, запеніўся

— Зд'ёнць, курва ваша маць!—гыркнуў на першага па-
паўшагася поліцыянта. Пабялеў той, дрыжыць, ну, але
служба ня дружба—палез. Крэкча, а лезе, а як дабраў-
ся да верху, нехта з натоўпу калі крыкне:

— Уцякайце, бо ўзарвець!

Народ, давячы адзін аднаго, падаўся ў бакі, а полі-
цыянт—шусь на ніз пад агульны рогат сабраўшыхся.

— Дазвольце мне. Я ў міг зьніму. Як плюнуць, вы-
зваўся адзін хлапец ахвотнікам з натоўпу.

Чаму-ж бы мелі яму не дазволіць. Зразумела, што
як мага трэба хутчэй канчаць гэтую нябывалую пры-
крую гісторыю.

Доўга хлопец лез па сьцяг, відаць ня сьпешна яму
было. Поліцыянты яго падганяюць, а ён іх к чортавай
мацеры пасылае. Калі-ж поліцыянты сталі больш рашу-
ча налягаць, дык хлапец, седзячы на слупе, павёў пе-
рагаворы з імі наконт цаны свайго жыцьця і платы,
калі ўдасца яму шчасьліва зьняць сьцяг. Надурыўшы
галаву пшэдоўніку, хлапец, урэшце, дагаварыўся, пама-
люсеньку зьняў сьцяг, спусьціўся да долу.

Поліцыянты да яго, але ён у той-жа момант кінуў
бомбу ім у ногі. Поліцыянты расступіліся, зьмяшаліся,
захінаючыся ад узрыву бомбы. Толькі-ж узрыву нікага
ня было, бо бомба была пустая.

Тым часам чырвоны сьцяг ужо лунаў над галовамі
згрудзіўшагася народу. Поліцыя ткнулася, але ня туды
тое: зьнітаваныя рады рабочых не дапусьцілі да сьцягу.

Стала ясным, што бяз коннае поліцыі ні гугу ня
зробіш, а калі гэтка прыскакала, дык дэманстранты
ўжо ішлі стройнымі радамі і пелі Інтэрнацыянал.

Шмат было пабітых, арыштаваных...

Аднак, не адабралі чырвонага сьцягу.

МОКРАЕ ПАСЯДЖЭНЬНЕ

Жнівень быў цёплы, вечарамі толькі халадала. Сухмень трываў ужо колькі тыдняў. Для камуністычнай арганізацыі аднаго з гарадоў З. Беларусі гэта было на руку, бо, з прычыны таго, што за партыйнымі кватэрамі сачыла дэфэнзыва, збіраліся пад адкрытым небам.

Гарадзкому камітэту трэба было абгаварыць адно важнае пытаньне,—назначылі сходку ў садочку аднаго з таварышоў, над высокім абрываам.

Як толькі пачало зьмяркацца, усе ўжо былі на азначаным месцы,—не хапала толькі сакратара, які мусіў зрабіць даклад па данаму пытаньню.

Сядзелі і непакоіліся, ажно, урэшце, дачакаліся, толькі не сакратара, а супакойнага цёплага дожджыку, які абяцаўся ісьці дзень-другі.

Перайсьці ў другое, больш зацішнае месца—сакратар ня знойдзе, сходка не адбудзецца, праца пацерпіць. Значыць, сядзі, чакай і мокні.

Нехта завойкаў, што дождж палез за каўнер. Нехта праектаваў схадзіць па якую колечы пасьцілку, каб прыкрыцца.

— Саромцеся вы! Што-ж там дожджык—глупства!—адазвалася т. Надзя.—Вось са мной раз быў выпадак...

Усе прычапіліся, каб распавяла. У падпольлі кожнае перажываньне таварыша так блізка і зразумела, быццам яго сам перажываеш.

— Слухайце-ж. Вазіла я ў наш цэнтр адну адказную важную паперыну, так што, як узяла я яе пад сваю апеку, дык яна стала ўсёй маёй увагай, усім маім жыццём.

— Гэта дрэнна. Я заўсёды частку ўвагі астаўляю для шпегаў.

— Не перапывняйце. Прыехала я ў горад, пашла на яўку і што-ж, спазьнілася. Было ўжо 11 гадзін, а можа і болей. Я, як вясковая дзяўчына—на вёсцы я тады жыла,—нічога дрэннага ня думаючы, пашла, каб дзе ў гасьцініцы падначаваць. Толькі-ж дарэмны турботы. Ня пускаюць. Я ў адну гасьцініцу, я ў другую, ані рады—то занятыя намяры, то проста ня пускаюць: закон, кажуць, такі ёсьць—дзяўчат у гасьцініцу ня пускаць. Куды-ж мужычку пусьцяць.

Сланяюся па горадзе, як Марка па пекле, толькі Марку было горача, а тут мароз проста лёдам абкладае. І нікога ня знаю і гораду ня знаю. Баюся, што зарыштуюць мяне і даручэньне загіне. Ад гэтых думак мне і пацяплела трохі, але не надоўга.

— Ну, братва, у мяне ўжо і пад пахамі мокра.

— Бадзяючыся так,—казала далей Надзя,—я наткнулася на поліцэйскі пост. Зышоў з месца той груган, падышоў да мяне, прыгледзеўся, але не зачапіў. Я рванула ў бок, доўга бадзялася, і, трасца яго ведае, зноў наткнулася на гэты пост, а, здаецца, ішла зусім у іншы бок. Поліцыянт многазычна кашлянуў, затрымаў мяне, паглядзеў дакуманты, спытаў, чаго прыехала.

Я расказала, што прывезла з маёнтку пасылку для панічоў, што вучацца ў горадзе, але вось на поезд спазьнілася, а ў гасьцініцу ня пускаюць.

Засьмяяўся гад ды кажа:

— Ну, дык пойдзем да мяне начаваць—зараз прыдзе мая зьмена.

Мяне так напалохаў пусты і блудны горад, я так перадрожэла і змучылася, што рада была поліцэйскаму і зусім спакойна, як з добра знаёмым, гутарыла. Аднак, пасья яго прапановы дала наўцекача.

— І дурная. А я-б пашоў.

— Ды ён цябе і не прасіў-бы.

— Ціхаце, хай яна расказвае. Толькі больш Надзя выдумляй, цікавей будзе, а, значыць, менш макрата будзе дакучаць.

— Ды яно так і не раскажаш, як было. Вось пахадзіла я яшчэ крыху, чую, што калею проста, рукі і ногі адубелі—ды і ўсё. Знаю, што ня вытрываю да дня, а тут галоўнае, што паперыну трэба перадаць. І, ведаеце, рашыла я пайсьці да яго, але зноў бяда—не магу найсьці, ажно плачу, што згубіла поліцыянта. Урэшце, тыц з-за вугла, ідзе мой збавіцель са зьмены. Ну, і пашлі разам. Ідучы так з ім побач і ўяўляючы сабе, што хутка буду ў цёплым кутку, дзе сагрэюся, першы раз у жыцьці поліцыянт мне выдаўся як і ўсе людзі, а то яны ўсе ў вачох маіх былі зьлеплены з нянавісьці, праджнасьці, крывадушнасьці—ну, адным словам, з усяго, што ёсьць горшага на сьвеце. Пэўне-ж, ня ўсе, але гэты быў такі.

У яго халасьцяцкай каморцы было цёпла і даволі прытульна. Перакідаліся непатрэбнымі пустымі словамі. Прасіў мяне зьняць паліто. Я адмовілася, бо, самі ведаеце, што я дзяўчына ніштавата—ну, вось я ведала, што вы з гэтым згодзіцеся—дык, бачыце, не хацела яму надта паказвацца. Але-ж гэта мяне не аберагло ад наступу. Спачатку загадаў, пасья стаў прасіць, маліць, на

каленях поўзаць. Я адгаварвалася так, каб выйграць больш часу. Урэшце, змучыўся, гад, і даў мне квадранец часу надумацца. Я як пачала думаць, дык і здрагнула—ведама, змучана, галодная, напужаная.

Раптам чую—аблапіў і на ложка валоча. Я ў гвалт,— не памятае. Маўчы, кажа, бо заб'ю і рэвольвэр выняў. А мне яшчэ горш страх, бо тую паперыну я ўкруціла ў кашулю ды запіхнула ў панталёны.

— Ну, што-ж, кажу, калі такі храбры, дык не пярэчу, толькі папераджаю, што папраўдзе прыехала я ў горад, каб лячыцца ад заразнай хваробы, ад сыфілісу. Ух, і зазлаваўся-ж ён, калі штурхне мяне і стаў проста гонам гнаць з хаты...

— На дварэ ўжо было зусім відна; хутка я нашла яўку і ўсё ў парадку.

Сярод сабраўшыхся адбыўся жартаўлівы абмен думак аб здарэньні т. Надзі. Аднак усіх моцна непакоіла, чаму ня прыходзе сакратар.

— Бо хоча, каб я вам яшчэ збаяў аб сваім выпадку,—сказаў Паўла.—Вёз я раз парадачны пачок лістовак, завінуты ў сінюю паперыну. Пачок выглядаў, быццам там бялізна, вопратка ці якая іншая трасца. Аднак, на вакзале клянуў мяне шпег; я хутчэй ускочыў у вагон, завінуў пачок у газету і палажыў на першую лепшую лаўку, а сам пашоў далей, паліто пад бок, лёг і ня лыс.

Праз якісь час навярнула ў вагон шпегаў і поліцыі— шукалі, правяралі, паролі і напала на іх курыная сьлепата—пачок той не чапнулі, не зьвярнулі ўвагі, бо ён быў у белай паперы. Усё-такі шпегаўе ў вагоне асталося, і цягнік рушыў у дарогу.

Перад адной з астановак падняўся ў нашым вагоне гармідар.

Аказалася, што, апрача шпегаў, ехаў у гэтым вагоне і злодзей, які рашыў украсьці мой пачок, але, каб зьмяніць яго выгляд, дык абдзёр газэту—і рушыў да выхаду.

А тут яго шпегі цап-царап, аддай камуністычныя адозвы. Пэўне ўпяклі хлапца на 3—4 гады турмы, бо не дакажаць-жа ён, што не вярблюд.

Сакратар усё-ткі прышоў на пасяджэньне і таксама да нігачкі мокры, бо хадзіў па вуліцах, каб аставіць шпега, які прыліп быў да яго.

Дождж ня ўціхаў, аднак гэта не перашкодзіла камітэту працягнуць пасяджэньне да першых пеўняў.

КРЫВАВАЯ ЛЕТАПІСЬ

(Пісьмо ў Сав. Беларусь)

Я, працоўны гарун, празваны панамі хамам, быдлам, скатаваны панскімі папіхачамі, пішу з пекла іхняга панавання да цябе, браце, волата працы, уладара волі, збаўцы падняволеных. Пішу, затачыўшыся ў заняхаены, заняпаўшы куток, каб далей ад панскага каршуновага вока, пішу з болем балючым, жалем жаласным, бы прысуджаны на сьмерць.

Знаю я, што пісьмо гэта навядзе на мяне страшныя кары, бо ў нас, браце, нават і думаць аб волі нельга, але я пагарджаю іхнія пагрозы,—мне нечага губіць,—запрацаванае крывавым мазалём, маё здароўе, маю душу—усё панамі зрабавана, стаптана; засталіся мае раны і страшная помста; хай гэта бяруць—сілком ім аддам.

Пішу сваёй мучальніцкай кроўю, укладаючы ў кожнае слова, радок, пракляцьце раба, помсту пакрыўджанага, мальбу катаванага.

Бо не магу-ж я ані ўціхамірыцца, ані забыцца, дараваць тых нябывалых зьдзекаў чалавека над чалавекам, таго прагавітага павуковага крывасмоктання і прыгняцення над працоўным. Гутарка пана—то посьвіст нагайкі, ласка пана—вастрожная поліўка, дабро пана—таптаньне нашай руні, пралескаў, курганных кветак.

Нас тут катуюць і ненавідзяць ня толькі за тое, што мы працоўныя, але і за тое, што мы беларусы. Мы аблутаны хітрымі панскімі сеткамі, адурманены ксяндзоўскімі і папоўскімі кадзідламі, якія засланыюць сьвятло; мы пагразьлі ў дрыгве панскай распусты і злачынства. Дыхнуць нам трудна, радачкі ня можам даць і ня жывём, а галадаем бязупынна, гібеем бясслаўна.

І праклінаем мы гэткае жыцьцё месяц, год, але, браце мілы, ня можам-жа мы пакутаваць гэтак ліхія стагодзьдзі. Трэба-ж нам дзетак вучыць, каб ня былі невукамі, сьляпымі кратамі, каб ня былі пакорнымі служкамі паноў, а дзе-ж іх вучыць, калі школ не даюць, да вышэйшых навук не дапушчаюць. Хочам-жа мы даведацца, як людзі жывуць на шырокім сьвеце, дазнацца, як дайсьці да лепшай долі, дык-жа нас за гэта гнояць па цямніцах, у цемру загоўтываюць. А каму ня міла смачней зьесьці, чысьцей апрануцца, але-ж у гэтым не ўзрасьці нам, бо падаткі душаць неміласэрна, бо з падаткаў гэтых разьядзецца і дужэе наш вораг—пан.

Вось, браце, дазволь выліць усю душу; так яно ўсё непаўстрымана, навалай набалеўшай коціцца, выступае на сьвет, на сорам для людзей, што дапусьціліся да такога безладу, да дзікасьці.

Хачу табе, браце, апісаць адзін выпадак, які здарыўся ў нас у дзень звальнеўня сялян ад паншчыны. У гэты памятны дзень мы як-бы пробавалі сьвяткаваць і бадай усе гаспадары былі дома. Ажно прыбгаюць да нас пастухі і кажуць, што прышоў пан з каморнікам на нашы шнуры і ўпоперак іх праводзіць мяжу. Сунуліся мы барзьдзей усе на поле і пытаем пана, што ён робіць на нашай зямлі. Слухаем і з трывогі нічога ня чуем, ня цямім, і ўсім нам здаецца, быццам ён кажа,

што дагледзеў у старых плянах тут сваю ўласнасьць і цяпер прышоў забраць яе, а калі нам гэта не да ўспадобы, дык можам падаваць на суд. А мы ўжо знаем, як з панам судзіцца—усё прасудзіш і пасядзіш яшчэ за гэта, як добра кажуць: за маё жыта ды ў мяне набіта. Вось кожнаму з нас так і ёкнула ў сярэдзіне, нядобрае мы пачулі. Шкада нам зямелькі стала, так шкада, што неяк і сьвет стаў няміл; здрантвеў я ўвесь, у вачох пацямнела, ды кажу да грамады пачарнеўшых, хмарных сялян. Браточки, кажу, цяпер такі час, што мы павінны зямлю адбіраць, а ня то, каб у нас апошні загон уразалі. Не дамо зямлі!

— Не дамо зямлі!—гукнулі дружна ўсё. Спудзіўся пан гэтых рашучых галасоў, пасінеў, як пуп курыны, абцёр з тоўстага карку пот ды заківаўся ў бок свайго двара. Хацелі ўжо і мы ісьці дамоў, як наш Цімох затрымаў усіх ды кажа: „Бачыце, ня толькі шнуром, але і нашай вёсцы не ўцалець. Гляньце, як каморнік навёў сваю трохножную трубу, акурат на сярэдзіну вёскі“.

Аж у нас мароз па скуры пабег—чаго толькі ў нас ня бывае, апрача добра. Вось мы і прысталі да каморніка сьпяраша ласкай, а пасьяля кажам: „адварні трубу, а то дрэнна будзе“. А ён сабе хоць-бы што, рагоча, у бокі ўзяўшыся. Тут я зноў ня стрываў, а мне маладзейшыя памаглі. Трах, трах і ад трубы ды яе ног толькі шчэпкі засталіся, а каморнік пяткамі замігцеў.

Праз якісь час наляцела на нашу вёску чорная груганьнё—польскія поліцэйскія, ды давай падрад у кожнай хаце зьбіваць народ. Цяжка мне аб гэтым пісаць, хай час крыху падлечыць душэўныя раны, мо' дажывём шчасьлівейшых часоў, асьвяцім тады памяць мучальнікаў, праклянём тады нашых катаў.

Прызналі нашу вёску бунтарскай, загадалі штотыдзень па два дні адрабляць пану за тую праклятую трубу, а мяне, як зачыншчыка, зьбілі і закаванага павязьлі ў вастрог. Там зноў пачалі мучыць. Білі гарачымі шомпаламі па пятках... цяпер чую агідны смурод смалі сваёй скуры... Начамі мучаць мяне страшныя прывіды, а ў грудзёх—бы цьвік іржаўлены ўбіты. Дапытвалі—ці я бальшавік. Ніколі я ім ня быў. Але ў гэты момант надчалавечых мук, катаваньня да бясчуцьця, у мяне раптам закіпела бурлівае жыцьцё, я ўсёй сваёй істотай пачуў патрэбу стаць камуністам, пачуў патрэбу выказаць гэта, і з радаснай душэўнай паўнатай, і з гарачым пачуцьцём кінуў катам сваё прызнаньне. Што далей было—ня помню, хай аб гэтым раскажуць мае каты.

Дык вось, браце, нас б'юць, зямельку адбіраюць, паншчыну адбываць прымушаюць... Золата і панаваньне выціскаюць з нашай крыві і поту... Гора нам... Пашоў-бы я да цябе бліжэй, але не магу ступіць на параненыя пяткі. Выцягваю да цябе свае акрываўленыя рукі, якія ўціскалі між дзэвярэй, выцягваю па твой пераможны молат, каб разьбіць ім вастрожны мур. І разаб'ём, бо мы, браце, дужыя, як ніколі, мы з кожным днём магутнеем. Мы так багаты вагністай помстай і векавой нянавісьцю, што сталі непераможнымі. Помстай дыхаеш, помстай молішся. Ці кідаеш зерне на загоны, ці да дня сонца сустракаеш, ці бяду бядуеш—усюды адна думка, адно чаканьне: хутчэй-бы разьмжджуліць панскае ярмо!

ЯК НЕДАРАДА ДАРАДЗІЎ СВАЁЙ БЯДЗЕ

Строгі быў загад у гміне, каб усе неадкладна плацілі „даніну“¹⁾. Падышоў ужо апошні тэрмін, але з сялян бадай ніхто не плаціў: той ня мае чым, той мае, але ня рупіцца, бо чаму іншыя ня плацяць, а той, кіруючыся ўсякімі асабістымі перакананнямі, зусім ня хоча плаціць. І так „даніна“ ані з месца.

Ажно прыехаў якісь важны чын у гміну. Сабраў сход і ў прысутнасці жандараў нагрымеў страшных слоў, даў тэрміну толькі тры дні, пагразіў астрогамі, настукаў кулакамі, лаяўся—надта ўжо, відаць, яму гэтая „даніна“ патрэбна была. Як ачумеўшыя, разыходзіліся сяляне са сходамі:—ціхія, панурія, з затаёнымі думкамі, вось быццам той лес, што чакае бурунавальніцу.

А Лявон Недарада дык, мабыць, больш за ўсіх меў клопату. Яму ўсё жыццё ніяк ня ручыла, а ў грашовых справах—асабліва. І спраў гэтых у яго заўсёды было гібель, а грошы дык ніколі ня было.

Узяць-бы хоць цёшчу Лявона, памерла і не сказала, дзе грошы схавала: не здалела сказаць—раптоўна памерла. А сама калісь хвалілася, што прызапасіла на чорную гадзіну; нават нейкім прыпадкам старасьвецкі чырвонец захаваўся. Лявон сам яго бачыў, пробаваў зубамі, стаўляў рубцом, ці не фальшывы.

¹⁾ Адначасовы падатак.

Ня мала клопату ён меў і са сваёй жонкай. Баба была хоць куды: спор мела ў руках і догляд гаспадарскі; адзін быў толькі фэлер: цераз меру была прыгожа. Кожны на яе галіўся, падлабуніваўся ўсялякімі спосабамі і гэтым набівалі ёй цану; пачала яна ганарыцца, узяла Лявона, як кажуць, на павадок, і ня мог Лявон ёй пярэчыць, бо не ўстаяць яму супроць яе красы. Вось і цяпер, прадаў-бы ён Серадулю і адпіхнуў-бы сваю бяду—„даніну“, а там бог-бацька. Але ня туды тое, зрабіць гэтак ня ўдасца, бо жонка не дазvole; ды яно і справядліва, што варта гаспадыня без каровы ці карова без гаспадыні. Апроч таго, жонка апошнімі часамі нешта стала бокам хадзіць, трэба нейкім гасьцінцам паддобрыцца. Бяда з гэтымі прыгожымі жонкамі! А тут і вясна на дварэ, хлеба няма, нарогі трэба купіць...

Іўсяго тэрміну тры дні! І яму, Лявону, звычайнаму сабе бульбаеду, трэба столькі грошы выдаўбаць недзе, прыдумаць нейкі ратунак.

Так разважаў Лявон ідучы са сходкі. Усю здатнасьць сваю ён ужыў, каб прыдумаць, дарадзіць сваёй бядзе. Але як? Хіба-ж ён бачыў калі радасны прамень у сваім жыцьці? Хіба-ж ня ён сын падняволенанага народу? Хіба-ж ня ішоў дождж і не разьліўся пансак у печцы, калі ён радзіўся? А бародаўка на носе хіба не магнэс для ўсялякіх напасьцяй? Эх, з горам радзіўся, з горам, мабыць, прыдзецца памерці! Дык вась чаму яго загартаваныя працай рукі сталі непаслухмянымі і так нялоўка аціралі халодны пот з чала.

Прышоўшы дамоў зьмярканьнем, Лявон ні з кім з хатніх не ўваходзіў у гутарку і, не вячэраўшы, лёг спаць. Дакучлівыя, трывожныя думкі не пакідалі яго ўсю ноч.

Са змучанай душой устаў ён з першым пеўнем і пашоў на даржнік, каб дагледзець гаўяда, і тут яму прышла шчасьлівая думка.

У бальшавіцкая часы, калі аднасельчане разьбівалі панскі двор, Лявон, ня ўмешваючыся ў разбушаваную табалу, пашоў пацікавіцца гэтым надзвычайным выпадкам. Увайшоўшы ў панскі сад, ён згледзеў невялічкую бліскучую шмаціну в квяцістымі каменчыкамі. Падняўшы яе, пашоў дамоў і ня ведаў, што з ёй зрабіць. Разглядаючы аднаго разу знаходку, Лявон заўважыў на ёй чырванаватую пляму і зразу дагадаўся, што гэта была кроў. Аж неяк занудзіла яго, апанаваў забабонны жах, і каб далей быць ад грэху, барзьдзей абярнуў шмаціну ў рызман, улажыў у скрынку ад калёснай мазі і закапаў у еўні. Хутка Лявон пераканаўся, што як толькі пачне думаць аб сваёй знаходцы, дык нейкае ліха з ім здарыцца: то конь пад ім спатыкнецца, і ён зваліцца ў грязь, то на прыпол выпусьціць лыжку са стравай, то цьвік назаве гузікам, адным словам, Лявон прыкмеціў ва ўсім гэтым чартоўскую махінацыю.

Вось чаму ён так узрадаваўся, калі ўспомніў знаходку: сягоньня кірмашовы дзень, пойдзе ў мястэчка і прадасьць там каму з-пад палы—і бяды пазбудзецца, грошы будзе мець, хоць грошы, то праўда, нячыстыя, але на „даніну“ самыя тыя.

Нікому ня кажучы, адкапаў ён знаходку і пашоў на кірмаш. Увашоўшы ў бор, зьняў шапку і, ідучы, пачаў маліць бога, каб яму ды хоць раз у жыцьці пашанцавала. Калі добра ўсё ўдасца, абяцаў богу трэцюю часць вылучаных грошы, але пасля доўгай развагі над пакутным жыцьцём-быцьцём зрабіў моцную пастанову ахвяраваць толькі пятую часць.

Прышоўшы ў мястэчка, Лявон пацягаўся па рынку, прыглядаючыся да людзей, якія больш падыходзілі да яго справы. Знаёмных жыдкоў ён не хацеў чапаць, каб не асароміцца. Усё гэта яго дужа непакоіла. Ня раз, моцна задумаўшыся, натыкаўся на людзей, ці, не пачуўшы крыку: „з дарогі!“, будзіўся ад удару аглаблёй у плечы. Ужо думаў упякаць дахаты, паслаўшы ўвесь сьвет к чортавай мацеры, як тут перад сабой, згледзеў франтаватага паўпанка, відаць, пацягнуўшага гары, бо ўсё ківаўся ў бакі. Доўга сачыў за ім Лявон, чуў, як паўпанка звалі „амэрыканцам“, і ніяк ня мог адважыцца, каб яго зачапіць.

А што калі арыштуюць ды пачнуць біць?!—падумаў Лявон. Ну, але мусіць той важны чын у гміне быў страшней за страх Лявона, бо ён, вытыркнуўшы рог шмаціны з кішані, падышоў да паўпанка і сказаў: „купіце!“ Паўпанак абгледзеў, памармытаў і тыц два даляры ў руку Лявона. Аж у вачох Лявону пацямнела, хацеў у руку цмокнуць дабрадзею свайму, але той ужо зьнік.

Напятаўшыся Лявон, жывей забілася кроў у сэрцы; важна размахваючы рукамі, пашоў да знаёмага загатоўшчыка Лейзара і загадаў паставіць гары, абяцаючы падвезьці козам ахапак сена. Цяпер ён меў толькі адзін клопат—гэта разрахавацца з богам. Пятую часьць ад двух даляраў ніяк не адлічыш, трэба іх мяняць, а мяняць не хацеў—баяўся, каб яго не ашукалі. Абмяняе ён іх у каваля сваёй вёскі, Боруха—ён жыдок сумленны. Аднак, яго абяцанка богу, справа шмаціны з крывавай плямай, гэтыя нечаканыя даляры не давалі Лявону супакою. І чым больш асушаў чарак, тым больш адчуваў страх перад божым гневам, а ў сваім раптоўным багацьці бачыў выкрутасы нячыстай сілы. Нейкі цяжар

прыгнятаў Лявона, марока плутала думкі, і радасьць, і трывога валтузіліся ў грудзях; ён чуў патрэбу зрабіць нешта надзвычайнае, балюча-вострае, каб ачуняць, пачуць ясьней, што з ім і дзе ён.

Вось, каб пазбавіцца ад усяго гэтага клопату, рашыў хмельнай галавой і грэшнай душой пайсьці ў касьцёл і паляжаць крыжам, а можа такім чынам ня толькі адстраша чорта, але і адпакутуе і пятую часць ад даляраў.

На нешпарах касьцёл быў паўнюсенькі народам. Лявон заціснуўся пад сьцяну і бухнуў крыжам вобземлю. Народ здзіўлены расступіўся, а пасья стаў прывыкаць і цясьней абступіў Лявона. Песьня, арганы, цяплыня і хмель нагналі на яго такі смачны сон, што ён не пачуў як разышоўся народ. А закрыстыян, дзякуючы кірмашоваму дню, таксама нанюхаўся з бутэлькі і, не абгледзеўшы касьцёлу, запёр Лявона.

Прабудзіўся Лявон а поўначы і спрасонку пачаў шукаць жонку, думачы, што ён сьпіць на ложку ў сваёй хаце. Хутка ён ачухаўся і скамянеў са страху. Сярод касьцёлу гарэла лямпачка. Цішыня, дзіўныя цені, нямыя, застыглыя фігуры сьвятых, блеск пазалоты ўсё гэта вяла нейкім незямным, надзвычайным і наганяла жуду на Лявона. Але раскумекаўшы сабе, што ён у касьцёле, у пасьвенчаным месцы, пад апекай сьвятых, стаў падымацца пільна ўглядаючыся ў цёмныя падазронныя месцы. Калі нічога страшнага ня сталася, пасьмялеў, кашлянуў колькі разоў для адвагі і зразу супакоіўся. Убачыўшы абраз у аўтары, дзе быў намалюваны сам бог у вобалаках, а ў нагах меў зямлю, Лявон адазваўся:

— Дзякуй табе, божа, што ты даў мне такі выпадак, калі я з табой магу пагутарыць вока на вока.

Перш-на-перш, мушу перасьцерагчы цябе, што несамавіта ты гаспадарыш на нашай старонцы. Жывем мы па справядлівасьці, як кажуць: бога ня гневім і з людзьмі ладзім: калі нас б'юць па аднэй шчаць, дык падстаўляем і другую. Ніколі, нікога ня крыўдзілі, не няволілі. Аднак, гора, дык як мора разьліўное, ажно захлябаешся. Кінь хоць саломніку, паратуй у бядзе, бо мы народ цёмны, дзікі, раздражнены сучасным безгалоўем і за сябе ня ручаемся. Суд наш страшны і крыві мы не шкадуем. Так што з разгону і табе можам наклеіць. Гэта мы калісь былі пужлівыя, цяпер справа інакш стаіць. Успамінаю як я раз уздумаў накрасьці яблыкаў у панскім садзе. А вартаўнік там быў вельмі запальчывы. Бывала птушка не ўляціць у сад, каб ён не заўважыў. Сушаным гарохам страляў па нас. Вось я начапіў торбу і палез, цікуючыся, праз паркан. І толькі гэта пераскочыў, як чую, што мяне нехта і цягне. Я барзьдзей рвануў назад і бег мусіць з паўварсты, валакучы за сабой прасла паркану, што зачэпілася за торбу, як я лез у сад. А то бывала...

Тут Лявон стаў гарадзіць аб сваіх брыдкіх справах і нябывалых здарэньнях і ўрэшце закончыў.

— Што да доўгу, то справа стаіць так: я ніколі ня кручу, а табе, моцны божа, тым больш. Вось бачыш...

З гэтымі словамі Лявон дастаў залатую монстранцыю і, ківаючы, ён казаў далей.

— Я гэтую дарагую рэч магу ўкрасьці, але я гэтага не раблю, бо я акуратны даўжнік і сумленны чалавек і аддаю табе доўг з барышом.

Тут ён монстранцыю паставіў ізноў на месцы і, лічачы ўсе справы ўдала пакончанымі, стаў разглядаць касьцёл, каб не маркоціцца, пакуль разьвіднее. Абыхо-

дзячы каля сьцен, Лявон згледзеў абраз сьв. Магдалены, дужа падобнай да яго жонкі. Доўгі час Лявон узіраўся на абраз зьдзіўлены, а пасья, зарагатаўшы на ўвесь касьцёл, сказаў.

— Ну, шмат у мяне знойдзеца гэткіх сьвятых!

Пасья, пабачыўшы на другім абразе Адама і Эву, якія сьпіраліся аб яблыку, быў азадачаны пытаньнем: на якой гэта мове яны сьпіраюцца.

Рамаі вакон, што раз ярчэй выступалі на шэрых досьвітках. А хутка забразгалі ключы каля дзьвярэй. Лявон пасьпяшыў затаіцца ў куточак. У адчынены касьцёл пачаў находзіць народ. Загудзелі званы. Арган згушчаў касьцельныя песьні. Вышаў незаўважаным у народ Лявон і рушыў бардзьдзей дахаты.

Яшчэ здалёку пачуў Лявон зван малатоў у кузьні Боруха. Ішоў ён пэўнай, цьвёрдай паходкай, як чалавек з забяспечанай будучынай, ішоў проста ў кузьню, каб абмяняць даляры.

— Памагай бог! — пажадаў Лявон, увайшоўшы ў кузьню.

— Дзякую, — адазваўся каваль і ўзяў пададзеныя новыя паперкі ў запэцканыя рукі, паварочаў іх і вышаў з кузьні на сонца — ён ніяк ня мог паверыць, каб у гэтага абадранца маглі быць даляры.

— Псс... — раптам адазваўся Борух і аддаў даляры Лявону.

— Што ты псыкаеш? — зазлаваў Лявон.

— Пашкуства, — фальшывы...

Вось быццам хто абухам стукнуў па галаве Лявона, ажно ён хістануўся ў бакі і прысланіўся да вушака. Боль пашоў па жылах, бы атрута тая. Крыўда, жаль і злосьць на сябе, на ўсё на сьвеце даводзілі яго да вар'яцтва. Качаючыся па зямлі, ён рваў сабе валасы, блузь-

ніў, праклінаў. Здавалася, што вось,-вось і ён зьвіхнецца з розуму. Урэшце ўскочыў на ногі. З дзікімі, вытарашчанымі вачмі, ускалмачанымі валасамі, абкачаны ў зямлю, зубамі скрыгатаў і нема гразіў небу заціснутымі кулакамі.

На народ, які зьбегся глядзець, напаў страх; нават Борух схаваўся ў кузьню. Як-бы нейкім холадам павеяла, чадным паветрам хухнула, а Стэпка Люлічніха, дык нават пабачыла рогі ў калматай галаве Лявона. Усім стала ясна, што паганы чорт зьмяшаўся з паветрам і валтузіць душу Лявона. Мужчыны сталі разыходзіцца, бабы жагнацца ды сплёўваць, дзеці ў плач, а ў Лявона паваліла пена з губ і ён стаў усяляк трызніць на бога і ўсіх сьвятых.

Тут нехта параіў гукнуць на шаптуху, каб абараціць неба ад паняверы, але Лявон пякельна зарагатаў і паплёўся дахаты, падымаючы нагамі пыл.

Прышоўшы дамоў, сваім страшным выглядам напужаў усіх хатніх: жонка схавалася на печ, а дзеці з гвалтам выбеглі вонкі з хаты. Злосна вырваўшы млён ад жорнаў, Лявон пачаў ім калаціць па абразох. Бразгшкла, грэск рамаў, крык гаспадыні—тварылі пякельную музыку. Як толькі Лявон сьцебануў па сьв. Антоні, дык з-пад абраза шухнуў на падлогу запылены пачок.

— Грошы ёсьць! Лявонка, маміны грошы!—І жонка кульком-паныр'ю кінулася з печы, каб падняць запылены пачок. І калі яна разварачвала папяровыя банкноты, выкаціўся вядомы чырвонец; Лявон сядзеў ужо на лаве, сапучы, як кавальскі мех, і абціраў то адным, то другім рукавом абліты потам твар.

Пасьля гэтага нічога надзвычайнага з Лявонам ня здарылася. Заплаціў ён даніну і на рэшту грошы пачаў лячыць

розныя гаспадарскія недамаганьні. А крыху абжыўшыся пасыцеў, пачырванеў, а гутарку сваю пераплятаў вясёлым сьмехам і жартамі.

— Вось, дарагенькія, як нам трэба: што ўбіў, тое і ўехаў,—казаў Лявон Недарада.

ДЗЯМІД І АЎДОЦЯ

(З жыцця Зах. Беларусі)

Каля могілак на ўзгорку ў абрушанай бульбяной яме сабралася Грункавіцкая вясковая комгранка (ячэйка).

Абмазгоўвалі пякучую справу: барацьбу са штрафамі.

То-ж ня было бадай гаспадара, які ня быў-бы аштрафаваны праз поліцыю. Выпаўзе сьвінчо на вуліцу (плоту няма з чаго зрабіць, хоць трэсьні), сабака бегае самапасам, задрэмш на начной варце, з начальствам не прывітаешся (цьфу!), коса глянуў, крыва стаў,—за ўсё табе штраф ды штраф.

Сяляне з апошняга выбіваюцца, каб заплаціць, бо адсідку за штрафы горш ня выдумаеш. Будыніна гэтая, каб на яе бяздоньне, у рост чалавека з трыма радамі нар. Папрабуў-жа высядзець у гэткай пакуце без сьвятла, без паветра, бяз стравы. Хто слабей, а пасядзіць даўжэй, дык вышаўшы сланяецца, бы ўчадзеўшы, а белы, як сьцяна.

Гэткую адсідку-душагубку сумьсьле прыдумалі окупанты-жывадзёры, каб прымусіць сялян плаціць штраф.

І людцы плацяць, ды стогнам стогнуць, а окупанты гарэлку хлешчуць, банкетуюць і п'яным ротам галёкаюць гімны богу ды айчыне. А як не хапае пеці-меці, дык зноў за штрафы.

Вось аб гэтай злыбядзе грункавіцкія падпольнікі і разважалі.

— Я раю,—сказаў здаравенны дзяцюк, нядаўна прыняты ў партыю,—ды ня то, што раю, а сам магу зрабіць, значыць, прыпасьціць дзе поліцыянта. Ну, а пасьля да трупа картачку прычапіў: прухнееш, гад, за штрафы. Значыць, усе так паздыхаеце, а дзеля таго ня будзьце ласы на мужыцкія грошыкі.

Яму супярэчыў сакратар гранкі.

— Ты пакінь варыць кіпень. Забіць ня шутка, а толку тут ніякага. Важна, каб работу паставіць так, каб усе за аднаго і адзін за ўсіх. Трэба рэволюцыю разгортваць усёй грамадой, а як яна ўжо на поўным хаду, дык тады чабахай, брат, па іхнім гнязьдзе, каб толькі мокрае месца засталася.

Ды пры гэтым асабліва важна, каб іх управа легма-лягла і заўсёгда так. А пакуль жыгой жыгацца—дурнота.

Праўда, на штырхі перціся ахвота нам вялікая, рэволюцыя—наша сьвята, радасьць, але-ж да гэтага трэба прайсьці агонь і ваду, гарту трэба набраць, каб стаў пруткі і звонкі. Кожны дзень організуй рэволюцыю, дыхай рэволюцыяй, палыхай рэволюцыяй, а свойнутраны агонь з разьлікам прызапась, каб не згарэць раптоўна, як ручайка кужалю. Значыць, галоўнае ў нас цяпер—арганізуй рэволюцыю. А дзеля таго, што да штрафаў, прапаную...

Прапанову сакратара ўсе прынялі. Таварыша Дзяміда выдзелілі быць адказным за ўсю кампанію па барацьбе са штрафамі, хай, значыць, на справе апраўдае сваю прыказку.

— Наш верх! З'арганізуем!—сказаў Дзямід, згаджаючыся.

Прывучыўся Дзямід да сваёй прыказкі „наш верх“ у падпольлі, дзе ў гутарцы яму ня раз не хапала по-раку, дык прыходзілася паддаваць дыхту вось гэтым самым—наш верх!

— Глядзі, узяўся за гуж, не кажы, што ня дуж,— жартавалі з Дзяміда таварышы, разыходзячыся са сходкі.

— Абы гуж вытрываў, а сіл у мяне хопіць.

І праўда, стараўся Дзямід шчыра, гібель палажыў працы, і неўзабаве дабіўся добрых вынікаў. На аднэй з чарговых сходак гранкі Дзямід хваліўся.

— Усе пад маю дудку, усе ў адзін тон. Наш верх, адаб'ём мы ахвоту ад штрафаў гэтым жывадзёрам.

А тым часам сталася так, што і самога Дзяміда аштрафавалі. Быў у яго сабака Разгон, які са старасьці ледзь валачыўся, даядаў, як кажуць, апошнія зубы. Ну, але каб не агрызацца з поліцыяй, дык начапіў Дзямід гэтыя старыя косьці на мотуз каля аўчарніка.

Рэч вядомая, што для сабак суседняга пана ў поліцыі была лепшая констытуцыя: яны сабе лахалі на свабодзе, а ў вёсцы ня раз кусалі дзяцей і душылі курэй. Трэба-ж было раз панскай сучцы вільнуць хвостом перад носам Разгону. Як чорт на яго ўсьсеў. Раз—і мотуз папалам, два—і ён ужо круць-муць каля дворнай патаскухі,—толькі іх і бачылі.

А кончыліся гэтыя няўдалыя залёты тым, што пан застрэліў Разгона, як шалёнага, поліцыянт закавырыста аштрафаваў Дзяміда, бо надта-ж ужо быў зручны выпадак.

Справа гэтая абгаварвалася ў сямейным колектыве. Дакладчыкам выступіла Аўдоця, жонка Дзяміда. Доклад, прызнацца, няўмеру зацягнуўся, ужо ішоў другі тыдзень, а Аўдоця раз ступіць і штраф напамніць і

бальшавікоў чартыхне, пеклам пастраша ды пабож-
каецца, ну і ні ў пяць, ні ў дзесяць кусьліва выткне
прыказку: „Наш верх“.

Гарапашнае жыццё навучыла Дзяміда цярплівасьці,
але тут усё-ж ткі ня вытрываў—узарвала.

— А бач, Аўдоця, памятаеш, як я цябе ластажыў
напругай за твой язык. Цяпер ты храбрая, бо ведаеш,
што я стаў куністам, значыць, і пальцам не чапну.
Аднак кажу, наш верх, сунімісь, не брашы на нашага
брата, каб ані пікнула. Праўда, біць цябе мне няма як—
ты, паднявольнае стварэньне, зносіш, значыць, пры бур-
жуйскім ладзе падвойнае рабства і клясавае і сямейнае.

Але тваё, Аўдоцечка, трасца тваёй галаве, няшчась-
це яшчэ павялічваецца тым, што ты ўпартая, як кум-
няк убойлівай скаціны,—горш таго, ты дурная, як або-
ра ад лапця, як дзірка ў гузіку. Вось чаму ты ніяк ня
можаш у розум узяць, што нас ад бяды, ад штрафаў,
ад іншага насланьня выратуе толькі рэволюцыя, а ня
твой выдуманы бог.

— Вось цяпер мне стала ясна,—сказала літуючыся
Аўдоця,—што ты хоць і ў бога ня верыш і паступкі
твае пекла варты, аднак ты ў рай пападзеш—бог усім
дурням грахі даруе—ох, бедненькі ты мой.

— Каб з усяго сьвету сабраў розум у адно месца,
дык усё роўна ім не разьбіў-бы тваёй дурнаты,—адрэ-
заў злосна Дзямід.—Ды ўрэшце, як сабе хочаш, як па-
сьцелешся, так і высьпішся, адно—ня блытайся мне пад
нагамі—арганізаваць рэволюцыю гэта табе ня ў носе
калупаць.

— А што гэта такое арганізаваць рэволюцыю? Гэта,
мусіць, быць пустадомкам ды на штрафы нарывацца,
а пасья казаць—наш верх?

Ох, і надакучыла Дзяміду гэтая скрыпучая скрыпка. Уздумаў ён, як кажуць, ударыць жонцы па самым ба-лючым месцы. Узяў моўчкі нож і давай адточваць. Спалохалася Аўдоця ды пытае.

— Ты што гэта?

— А табе што? Наш верх! Вось пайду ды зарэжу ксяндза, што-ж, дурному, як кажаш, бог даруе.

Аўдоця злосна сплюнула, значыць, знай, і гутарыць з табой не хачу, аднак спадцішка коса паглядала на Дзяміда, стараючыся разгадаць яго сапраўдныя намеры.

А Дзямід сабе точа нож ды прыгаварвае.

— Эх-хо-хо, каб ня было на сьвеце ксяндзоў ды па-ноў, дык-бы бабы былі на людзей падобны, а мужы-ком было-б ня жыцьцё, райскі рай. Вось, прыкладам, сядзіць у нашым мястэчку ксёндз і з бабскіх мазгоў робіць нейкую сьмярдзуючую каламуць. Цьфу! А ты тут пакутуй. Возьмем цябе, была ты жонка і да работы і да скокаў першая. Меркаваў, значыць, што ў жыцьці паможаш вырываць розныя такія калючкі, што тырчаць на нашым гаротным шляху. Дык не! ксяндзу запрада-лася—ух, праціўна глядзець... Нічым яе ня доймеш...

Аўдоця пробавала перабіць прыкрую гуканку мужа, хацела ў жарт усё абярнуць. Але Дзямід стаў яшчэ больш хмарным. Вырваўшы волас з галавы, ён пала-жыў яго на бліскучае лязьвё нажа, дзьмухануў, і во-лас разляцеўся напалам. Аўдоця з замёршым сэрцам усё гэта наглядала, урэшце, ня стрывала і ў плач.

Дзямід старанна схаваў нож, вышаў на вуліцу і пэў-ным шагам пакіраваў у бок мястэчка. Струхнула акан-чальна Аўдоця, што-ж, думае сабе, у бальшавікі запі-саўся, дык усяго можа нарабіць. І ёй прадставілася, як востры нож затопіцца ў тоўстае цела ксяндза. Ажно

айкнула яна са страху і, патыкаючыся, пагналася за Дзямідам.

— Дзямід, а, таварыш Дзямід, куды нож панёс? Бульбу нечым пачысьціць. Аддай нож, Дзямідка, мне не аб ксяндзу ідзе, а аб тое, што нож патрэбен. Слухай, я заўсёды буду бога ганіць, бальшавікоў вунь як хваліць, вярніся толькі.

— Пачакай, куды прэшся, ашалеў ці што. Вось да чаго твая рэволюцыя даводзе. А, божухна, а, матухна.

І Аўдоця, вяртаючыся дахаты, пачала пераходзіць на адчытваньне і праклён бальшавікоў і рэволюцыі ды так, як яшчэ нават і сьвет ня чуў.

Прайшоў дзень, другі, а пра Дзяміда ні слуху, ні духу. Вось Аўдоця рашыла пайсьці ў мястэчка наведаць, сабраць чуткі, тым больш, што падышла нядзеля, можна будзе ў касьцэле памаліцца.

* * *

Прышоўшы ў мястэчка, Дзяміду ня трэба было доўга шукаць месца сваёй адсідкі. Селянін Заходняй Беларусі добра ведае, дзе знаходзіцца вастрог і поліцэйскі пастарунак і ніколі іх не забудзе. Тут сесьці беларусу ў „татаву хатку“ як піць даць. Кожны парадачны чалавек прагібеў год-два ў вастрозе. А калі ніколі не сядзеў, гэта значыць грош яму цана, значыць, гне ў панскі бок,—вось такая ўмацавалася ў нас памоўка.

Яшчэ здалёку Дзямід аж у далоні пляснуў.

— Наш верх!

Бо каля адсідачнай народу цэлы кірмаш. Запруджана, завернена цэлая канцэлярыя, панадворак—гэта сярмяжная вёска прываліла адседжваць штрафы.

— Добра, браткі, наш верх! Ні граша ў панскую казну. Нічога, хай калі хто іншы наседзіць мазоль на тым месцы, скуль ногі растуць, дык хай сабе, справа наша наогул мазалістая. За тое вунь і тым і гэтым, дык вось што!

Дзямід торкаў хвігу ў бок поліцыянтаў, а сяляне рагаталі.

Табала, што была бліжэй да канцэлярыі, гудам гудзела:

— Панок, а панок, пасадзі хутчэй мяне, я далёка жыву.

— Мяне перш—дома работа чакае.

— Не, Мікіту перш, бо ў яго казінец у нагах.

— Пабудуйце яшчэ адсідачную, якое трасцы мы тут будзем стаяны адстаіваць.

— Нічога, пастаіш, дык больш захочаш пасядзець.

— Прынясеце крэсла для Хвядоса, ён хоча пасядзець.

— Даёш турму!

— Паўлюк, а ты яец ці ўзяў, курчат-бы выседзеў.

— Гэй, вастарожная армія, станавецся ў чаргу, бо так ніякага толку не дачакаешся,

— Во дзе панскі рай,—па чарзе ў вастрог.

Пачалі ўстанаўлівацца ў чаргу, каб ззісацца, а пасья па выкліку ісьці на тую пакуту. Кожны хацеў адбыць першым гэтую бяду, тым больш, што работа ў полі была пароблена, на дварэ цёпла, і са сваёй грамадой, дык яно схадней пасядзець—весьляей.

А бітком ужо набітая адсідная гудзела, як вулей перад роем,—вунь аж дзе яна, а чуваць.

Пры ўстаноўцы чаргі ўзьняліся спрэчкі: кожны меціў, каб быць наперадзе, у справу ўмяшалася поліцыя.

Увесь гэты шум-гам быў створаны сумысьля, каб больш набедакурыць начальству, якое і без таго было зьбянтэжана ад нечаканых вынікаў штрафаванья. Клопат абрыдных окупантаў яшчэ больш падбухторваў сялян: адзін аднаму паддаваў ахвоты.

— Стой, ня піргайся, не дасі адкашляцца. Ох, трудна мне будзе з маім удушам у гэтай адседачнай.

— Плюнь, там сваіх песень навучымся—прыгадзяцца.

— Ашалеў ты,—мне дыхаць нечым, а ён хоча песень вучыць.

— Бачыш яго, далікатны які, у адшчапенцы хоча запісацца.

— Ты аб далікатнасьці лепш пакінь,—я таксама вучоны. Не пяршыня. А сказана было так сабе, дзеля слова.

— А ты ня злуйся, тут гутарка не аб табе і не аба мне, тут, брат, справа наша, агульная..

Урэшце, поліцыянт расставіў чаргу—хвост выцягнуўся, аж вунь куды, а ў канцы хваста апынуўся „наш верх“.

Як на бяду стрэліла аднаму блазну пакпіць,—ну з лёгкай рукі і пачалося.

— А, браточки, кажа, гляньце, дзе „верх“ апынуўся, у самым хвасьце.

— Верх хваста, гэта значыць, самы ніз,—нехта падхапіў з грамады.

— Гледзячы, якога хваста,—бывае хвост ушчэмлены і хвост дудой, зыкуючы.

Дзіямід ад жартаў прабаваў адбівацца жартамі.

— Чакайце,—казаў—наш верх, будзе той сьмяецца, хто апошні сьмяецца. А мая бабуля, дык казала, што ёсьць

такія царкоўныя кнігі, дзе напісана, быццам апошні будзе першым.

— Чакай, пакуль лысаму валасы вырастуць.

— А хвост галавой стане.

І ўсе ў рогат, а Дзяміду злосьць.

— Ды, урэшце, сьціхнеце вы ці не? Што я вам—таварыш ці хвост сабачы? Вось я вам давяду, што наш верх, я першы пайду адседжваць.

Аднак, трудна Дзяміду было адсьцябацца ад ёмкіх прыгаворак, жартаў грамады. І чым ён больш сердаваў, тым часьцей торкаў сваё „наш верх“, тым дружней з яго рагаталі. Думаў Дзямід плюнуць ды і пайсьці да хаты. Але ж успомніў, што яго абавязак арганізаваць рэвалюцыю. Пры тым ён любіў пацешыць душу—перакінуць у грамаду колькі чырвоных слоў, бяз гэтага ён ня мог і дня пражыць.

Дзямід рашыў астацца, хоць гэтыя жарты зачепілі яго за жывое. Дабрадушны сьмех грамады, калі нездалееш яму даць роўнаважнага адпору, пераходзіць у едкую насьмешку і робіцца лішне балючым і незаслужаным, і бяз даў прычыны зробіць чалавека заўсёдашнім пасьмешышчам.

Дзямід ведаў свае абавязкі, як масавіка, ведаў, што кожны комуністы-падпольнік павінен карыстацца давер'ем і павагай у масы, каб у любы момант зварухнуць, павесьці, перамагчы. Гэта ён пачуў на раённай канфэрэнцыі і гэта яму асабліва ўелася ў памяць. Вось-жа выстраілася чарга, вось-жа ўзразумелі патрэбу самаахвярнасьці, прышлі пакутаваць у гнойнай яміне, прышлі на мукі і зьдзек, бо гэта шкодзіць інтарэсам іх клясавага ворага, бо гэту праўду горача ім перадаў, перадаў разам з кавалачкамі свайго сэрца ён, Дзямід, які

і за сябе і за іх удвая галадуе і пакутуе, у якога дзеля гэтага і з жонкай нелады. А тут,—на табе, кепік яшчэ з яго строяць.

Балюча сьпёрла Дзяміду ў грудзях, па мускулах корчы пашлі, жылы кроўю наліліся...

Трэба-ж было здарыцца так, што ў гэты час міма чаргі праходзіў наслухваючы мардасты пан Сьпіртачак, які меў у мястэчку свой растаран і быў вядомы, як панскі шпег. Уся яго разбракшая фігура, твар і вочы, праз якія праглядала нянавісьць і пагарда да беларускага „быдла“, мякка кажучы, так і прасілі кулака...

— „Чабах“!—Раптам усе пачулі.

Гэта Дзямід з размаху ўклеіў кулаком па карку Сьпіртачка, як той параўняўся з ім.

— Ты за што гэта,—крыкнуў пан, прысеўшы.

— А вось так сабе, з ласкі на пацеху,—адрэзаў Дзямід.

Далей рэч ужо вядомая—поліцыянт зараж-жа арыштавалі Дзяміда і павялі ў адседку.

Уся чарга была жыва захоплена нечаканым паступкам Дзяміда,—як ён гэта спраўна асьцявужыў польскага шпега і давёў, як і казаў, што без чаргі пойдзе ў адседку. Вось табе і „наш верх“.

* * *

Аўдоця вельмі ўсьцешылася, убачыўшы ксяндза ў касьцэле—дагадалася, што Дзямід яе хацеў папалохаць, што сам пэўна пашоў „арганізоўваць рэволюцыю“. Гэта ўжо не пяршыня, калі ён прападаў па колькі дзён і ўсе турботы клаліся на плечы Аўдоці.

Прысланіўшыся да сьцяны, стаяла яна, заварожаная касьцельнымі песнямі і густымі зыкамі арганаў. Не

магла і ня сілілася настроіць думкі на малітву, а кантычкі ня мела, бо была няпісьменная. Урачысты настрой у бажніцы, блеск-полыск золата і палітуры, запах ад кадзіла—усё гэта рэзка падчырківала запусьценне, смурод і недастатак Аўдоцінай хаткі-развалюшкі. А ў тэй хатцы ні юнацтва, ні радасьці. З году ў год, дзень у дзень працуе ад зары да зары, не разгінаючы сьпіны. Няма калі задумацца, чаму яно так жывецца, хто тут вінават і як палепшыць гэтае праклятушчае жыцьцёбыцьцё... Думка рвецца, кідаецца, шукае прастору, высі, крыльлі растуць...

Толькі-ж не надоўга расчынілася вечка для вольных думак, цераз меру яны кволяя, цераз меру ўрасьлі, увязьлі ў рабскую штодзёншчыну. Жаль сьціскае за горла, туманіць сьлязьмі вочы. І Аўдоця зноў капашыцца, валтузіцца ў абоймах жудасьці і распачы бядняцкай галадуючай сям'і.

— Саган цячэ!—ледзь ня крыкнула Аўдоця, успомніўшы, што яе стары, шчарбаты, ня раз лечаны „бабскім“ спосабам, саган пачаў цячы і што трэба новы купіць. Але за што купіць?

І вось гэтае пытаньне, як асьцё, засела ў мазгох, і Аўдоця зразу ачуныла ад задумы. Бо каму-ж трэба пакутаваць і клапаціцца, што ня будзе ў чым варыць, калі ня ёй, Аўдоці?

Яна добра памятае ўсю доўгую службу сагана. Яшчэ ён быў новы, пабелены, і стая ў упячурцы. Ажно ўзьняўся бой—бальшавікі націскалі, палякі адступалі. Аўдоця хавала курэй на вышках, а ў хату ўскочыў легіянер—ня было чаго ўзяць, дык ён за саган, Аўдоця барзьдзей кінулася не даваць, учарэпілася за саган і давай грызьці рукі грабежніку, але тут наскочыла больш

легіянераў, акрывавілі ёй рукі, скумячылі ўсю і нагаварыліся згвалціць. Аўдоця білася і крычала з усіх сіл, чула, што сэрца замірае, што ня дасьць рады. Раптам адзі з гвалтоўнікаў упаў, прашыты куляй, рэшта з іх уцякла. Тут-жа побач Аўдоці ляжаў саган.

То зноў успомнілася ёй, наскочыла поліцыя з войтам рэквізаваць рэчы за неаплачаны падатак, пачалі выпаласківаць хаты з апошняга. А ў кожнай хатняй прыладзе колькі паложана тых трудоў, з якой крывавай працай яны здабыты і пераважна працай жанчыны. З кожнай хатняй дробязьцю жанчына зьвязана жывымі ніткамі,—іх калецтва, старасьць балюча адчувае гаспадыня; яе распач агортвае, калі, прыкладам, міска разбілася, выбывае з ужытку. Бо на новае не дакупішся і не наробішся здрантвельмі ад працы рукамі і падарваным здароўем.

На гэты раз саган паехаў-бы за падаткі, толькі выратавала яго шчэрба, якую ён атрымаў у часе бою Аўдоці з поліцыяй.

Перад Аўдоцяй стала дакучлівая балючая рачавістасьць: набыць саган. А каб набыць, трэба пайсьці ў заробаткі. Вось у двары Кулаковічах маняцца выбіраць бульбу, трэба канечна падзарабіць які злоты, а то радачкі няма ніякай. Вось каб толькі ўдалося папасьці на гэтую выбарку бульбы, бо народ цяпер проста задарма прадае сваю працу. Хоць таньней за другіх, але пайду, разважала ўсё Аўдоця аб сваіх справах.

Раптам Аўдоця ўстрапянулася — ксёндз з амбоны назваў імя Дзяміда.

Прыслухалася.

Ксёндз, запеніўшыся ад злосьці, бэсьціў на чымсьвет стаіць „хама“ Дзяміда за тое, што ён паважыўся

пабіць сярод белага дня вядомага ахвярадаўцу на касьцёл і добрага патрыёту Сьпіртачака. Ксёндз заклінаў Дзяміда і яго сям'ю, заклікаючы на дапамогу і ўсе неба, і ўсіх сьвятых, і ўсіх парафіян.

Слухала Аўдоця і вушам ня верыла. Гарачы сорам апаліў увесь твар. Ёй здавалася, што яна вытаркнута на віду ўсіх, што ўсе на яе глядзяць, ганяць і праклінаюць. Самахоць выступілі сьлёзы. Пад ударамі злосьных слоў ксяндза, сорам Аўдоці пераходзіў у жаль і крыўду. Як-жа гэта так, думала сабе, ну хоць і пабіў гэтага п'яніцу, дык ці-ж праклінаць на чым сьвет стаіць перад усім народам, кідаць яе і дзетак у няміласць божую. Скуль-жа гэта, прабошчаньку, у цябе раптам такая нянавісьць да Дзяміда? Можа дзеля таго, што ён абарваны і нямыты, віном цябе ня можа папаіць, у карты з табой не паіграе, як манішкавы Сьпіртачак.

Аўдоця намагалася крыкнуць, запырэчыць і не магла—крыўда падкацілася комам да горла і дыхаць не давала.

Злосьць на ксяндза, на бога, якому ён служба, на Сьпіртачака, на ўсіх гэтых чысьценкіх беларучак, пузатых дармаедаў, сытых абібокаў, якія беднага мужыка за чалавека ня маюць, хамам бэсьцяць.

Аўдоця пачула, быццам яна моцна забытана ў ліпкае павуценьне, у дратаваную сетку, пачула патрэбу рэзкім, сьмелым рухам усё гэта парваць, адкінуць. Захопленая нейкім новым, дарагім, бадзёрым пачуцьцём, дрыжучы ўсёй істотай ад клясавай нянавісьці, яна шпарка вышла з касьцёла. Тут-жа пры выхадзе сустрэў яе аконам з двара Кулаковічаў.

— Бабка, а, бабка, ты з вёскі Аўсенішча,—дык накажы там бабам, хай ідуць бульбу выбіраць,— па 90 грошы плацім.

— А хвігу ня хочаш! Менш як за паўтара златага ніхто ня пойдзе,—запальчыва адказала Аўдоця.

У мястэчку Аўдоця даведлася, што Дзямід адседжвае штраф, дык за апошні грош купіла хунт хлеба і перадала свайму мужыку.

Дамоў ішла яна агорнута віхрам думак. Ішла, ня глядзячы пад ногі, развогненая ад абурэння. Па дарозе ударала босыя ногі аб каменні, спатыкалася, і гэтая фізычная боль яшчэ больш настраівала яе на баявы тон,—яна з сэрцам паўтарала:

— Нічога ня будзе—трэба організаваць рэволюцыю.

Што, праўда, на другі дзень, калі Аўдоця праспалася, супакоілася, калі на яе ўзваліўся цяжар штодзённай працы, дык яе думкі і намеры былі накіраваны на організацыю полудня, вячэры, парасят, курэй і г. д.

Эх, у жанчыны вельмі забытана пуціна да рэволюцыі, рознымі выкрунтасамі яна ідзе. Вось часамі закульгаўшае курчанё, ці недапрадзечая кудзеля ў прасьніцы, можа табе збочыць гэтую пуціну.

Аднак, Аўдоціна пуціна была іншай.

Паступак Дзяміда паказаўся поліцыі падазроным, антыдзяржаўным, і яна зрабіла вобыск у яго хаце. І хоць нічога не знайшлі, аднак, арыштавалі Аўдоцю, гналі яе колькі дзсяткаў вёрст на поліцэйскі пастарунак. Там пратрымалі некалькі дзён, у часе якіх зьдзекваліся над жанчынай, як толькі могуць і ўмеюць панскія паслугачы і крывавыя окупанты. Спачатку сілком спаівалі гарэлкай і ў п'янай выпытвалі, дзе аружжа захована і хто камуністы, а пасля штодня білі і катавалі вышуканымі—дэфэнзыўнымі спосабамі.

Як вырвалася ад іх Аўдоця, дык тут-жа перад імі ўзяла грудку зямліцы ў рот, і, стаўшы на ўсход, паклялася.

— Памятайце, ірады вы, каты, што пакуль жыва буду, біцца з вамі, мсьціць вам буду на кожным шагу, і дзеткам тое-ж накажу.

Дома на Аўдоцю ўзваліліся ня толькі хатнія і гаспадарскія абавязкі Дзяміда, але і яго політычныя справы. Усе вёскі, якія зналі Дзяміда, як заклятага ворага окупантаў і паноў, валам вярнулі да Аўдоці за парадзімі, ды з рознымі пытаннямі, а то і так у вольны час каб перакінуцца словам, пажальбаваць аб ліхой бядзе.

Ішлі з пашаноты і добрай памяці аб Дзяміду, ішлі, дзякуючы тэй адасобленасьці беларускага селяніна, які ў сваім гібельным становішчы пакінуты сам сабе на вёсцы. Настаўнік, воіт, ксёндз, абшарнік—усе яны чурваюцца яго, як „хама, быдла“, усе яны окупанты і эксплёататары,—дык ня пойдзе-ж да іх селянін выварачваць чырвань сваёй душы.

Аўдоця спачатку чуралася сваёй ролі, а пасля ўцягнулася і тужыла, калі заціхала часамі яе „адказная работа, каб зрабіць перамену“, як яна сама казалася. Аўдоця чула сябе адказнай перад рэволюцыяй, лічыла сваім першым абавязкам спаўняць заветы Дзяміда—арганізаваць рэволюцыю. Яна арганізавала забастоўку, каб выбіраць бульбу за паўтара злотых, яна дабівалася ў гімне пералажэньня падаткаў на кулакоў ды паноў, дабівалася роднай школы, яна абляяла ксяндза жабраком, калі той ездзіў па калядзе, яна рабіла і заломы ў панскім жыце і павыкідала абразы розных сьвятых—пакінула толькі абраз са старым богам і таго рэволюцыянізавала, акруціўшы раму чырвонай шмацінай. Спраўна яна завіхалася на ўсе бакі, ужо не чакала, пакуль хто да яе прыдзе, а сама ішла па вёсках пад рознымі прычынамі, а з мэтай выключна, каб па-

лаяць паноў окупантаў і падбухторыць, як казалі, нашага брата.

Яе траскучую гутарку і агітацыю, перасыпаную лаянкай і праклёнамі, бадай мала хто даслоўна разумеў, не выключаючы і самую Аўдоцю, але кожны ўважна і з прыемнасьцю яе слухаў, бо той агонь помсты, які палыхаў у яе натуры, тое непаўстрымнае імкненьне да барацьбы, тая гатоўнасьць да самаахвярнасьці захоплівала такіх-жа самых слухачоў.

Калі-ж вярнуўся Дзямід, дык паміж імі пайшла такая конкурэнцыя і перагонкі, што работа ажно загула. Толькі-ж Аўдоця не дадзяржала.

Раз вясной у часе разводзьдзя нясла яна чырвоны сьцяг з нашытымі лёзунгамі ў суседнюю вёску. Пераходзячы цераз кладку, пахіснулася, і сьцяг выпаў у бурлівы паток. Аўдоця скочыла ў ваду ратаваць сьцяг, дастала яго і даставіла на месца, але сама замокла і вельмі праябла. Дома хапіла яе гарачка. Кідалася яна на пасьцелі, як на гарачых каменнях, і ўвесь час трызьніла аб рэволюцыі, працы.

— Глянь, Дзямідка,—казала спаленымі вуснамі,—то-ж я ўжо чытаць навучылася, вунь, бачыш, чырвоны сьцяг, а на ім напісана... там вунь „а“, пасья „м“.. гэта значыць—далоў буржуазею, сьмерць ёй! А з другога боку сьцягу... чуеш, як я чытаю: ня-хай жы-ве Са-вец-кая Бе-ла-русь... Ты, Дзямідка, той склад у пуні перанясі лепш сюды, мы пад палок яго закапаем... Паўстань пракляцьцем катаваны... ну чаму не памагаеш пяць...

Хутка Аўдоці ня стала, а Дзямід быў арыштаваны і ўвяз на некалькі год у вастрог. Бо ў часе, як Аўдоця трызьніла, заходзіў жабрак, а гэта быў пераадзеты шпег.

НЯНАВІСЬЦЬ

Петшак прыехаў на лясныя работы адной з пушч Заходняй Беларусі разам з іншымі рабочымі з цэнтру Польшчы. Хлопец ён малады, здаровы, дык ня дзіва, што ўдава-салдатка Крыстына доўга не працівілася на яго ўгаворы і аддала бакоўку ў хаце на начлег. А далей яна ўзяла Петшака на ўтрыманьне, тым больш, што ён плаціў добра і акуратна, а ў гутарцы і абыходжаньні такі быў павабны і далікатны, зусім іншы, як вяскоўцы. Ведама, чалавек іншага народу, тлумачыла сабе Крыстына. А вось з суседзямі па вёсцы Петшак ня мог ніяк сыйсьціся, тым больш, што ён прыехаў адтуль, скуль нааяжджаюць поліцыянты, судзьдзі, ваяводы,— прыехаў адбіраць заробкі.

Крыстына-ж у сваёй удоўей адзіноце, пры мазалістым штодзённым змаганьні за жыцьцё-быцьцё, учула ад жыхара бакоўкі прыемную навіну—перамену і матар'яльную палёгку. Адзін край яе чорнай беспатольнай будучыні пачаў апрамяняцца радасьцю, поўнакроўнае сэрца пачало выстуківаць свае дамаганьні. Красой заірдылася Крыстына, дабратай і каханьнем дарыла бакоўку, прыветна і чыста было там заўсёды.

А Петшак, дык як гусак перад шурпаткай, усяляк стараўся, каб падабацца Крыстыне. Выглядала так, быццам ён па вушы ўцюлююсiўся ў маладую салдатку— гасьцінцы купляў, прыслугоўваў, уздыхаў, але ніколі паў-

словам не заікнуўся, што яе кахае, ніколі не чапнуў, не прыгарнуў яе. Гэта непакоіла і балела Крыстыне, адначасна і радавала, бо баялася быць ашуканай.

— Ня любіць, удае,—думала з трывогай.

Часта-густа ў свабодныя часіны, бы галубкі дудукалі яны аб усім на сьвеце. Гэткія гутаркі Петшак называў выварачваньнем душы, падшыўкай уверх, ну і зразуме-ла, што пасья гэткіх „выварачваньняў“ дружба іх рабілася больш гарачай.

Аднаго разу зайшла гутарка аб п'янстве, а Петшак, да слова кажучы, любіў моцна пацягнуць. Вось Крыстына на паўжарт загадала яму кінуць піць гарэлку. Той змоўк, насупіўся, аднак пасья гэтага ніколі ня быў п'яны, прынамсі, Крыстына яго такім ня бачыла.

— Любіць!—рашыла абнадзеяная маладзіца.

Настаў час касьбы. Напрацаваўшыся на сенажаці, Крыстына вярнулася дамоў, зварыла вячэру і села на прызьбе, чакаючы свайго кватаранта.

Вечар быў ціхі, месячны і пахнуў дасьпелымі зёлкамі і збожжам. Прыпёршыся да нагрэтага за дзень зрубу, Крыстына аддалася салодкай задуме, урэшце зьнемаглася і задрамала здаровым сном. Прабудзіла яе патульнае абняцьце і пацалунак у самыя вусны. Гэта быў Петшак. Крыстына зжаханулася, але, пазнаўшы, хто яе прабудзіў, раптоўна прыціснулася да грудзей Петшака і любоўна сказала:

— Як ты пахнеш маладой сасонкай.

— А ты сьвежым сянцом.

— Ну, бо сена зьбірала.

— А я дошкі пілаваў.

Селі, абняўшыся, на прызьбе, і спакойна падзелавому разважалі як аб каханьні, так і аб бягучых справах.

Доўгачаканы першы пацалунак расчыніў таемныя закаморкі душы, дзе награмадзілася ўсякай усячыны за час затойваньня сваіх пачуцьцяў. Цяпер няма месца дагаткам і няпэўнасьцям—абое—рабое, або адно.

— Крыстына,—пачаў Петшак пасья кароткай маўчанкі зьмененым прыдаўленым голасам,—ты ведаеш, што я хацеў улезьці ў куністычную організацыю. Ты мне ў гэтым памагала, шукала сувязі з куністамі, абяцала даведацца, хто куністы і ў другіх вёсках. Годзе, Крыстына, цяпер ня трэба. Ты так заўладала мной. Я чую ў сабе крутую зьмену. Так, магчыма, што я перараджуся зусім. Цяпер мне нічога ня трэба, я хачу быць толькі пры табе, векаваць з табою.

— Чаму-ж маеш ня жыць, ды я цябе і не адпушчу.

— А ты ведаеш, хто я?

Петшак спытаў раптоўна і прыкра. Крыстына сьціхла, рука яе спала з пляча Петшака.

— Мушу табе адкрыць сваю тайну, каб быць чыстым перад табой. Ня пужайся, нічога страшнага няма. Нечага таіцца, быў падляцом, але цяпер з табой не магу быць такім. Ты ведаеш, я прыстроіўся на рабоце ў лесе, прымазаўся да цябе, бо ў гэтай ваколіцы разгнездзіліся куністыя... Ну, але пакінем іх. Чаго ты дрыжыш?

Крыстына груба шаматнула з абняцьцяў і сіплым ад адбурэньня голасам спыталася.

— Ты шпег?

— Не, Крыстынка, цяпер не, быў ім. Я ўжо парваў з дэфэнзывай, сумысьля папугаў ім пляны...

Петшак ня мог дакончыць. Як дзікая кошка, кінулася Крыстына на яго, біла, дзерла капцюрамі, таўкла нагамі. Петшак не бараніўся; утуліўшы твар у рукі, ён

казаў з мальбой: Крыстынка, Крыстынка... Не адчуваючы адпору ў барацьбе, Крыстынка хутка апамяталася, плюнула з пагардай на зьбеджанага, прыбітага Петшака сама барзьдзей вышла на вёску.

Петшак начаваў адзін — ня мог ён адважыцца, каб даведацца ў сялян аб Крыстыне. Мінуў дзень, а яна не вярталася. Думаючы найсьці Крыстыну на сенажаці, Петшак рашыў туды наведаць. Праходзячы лесам ён заўважыў, як воддаль ад дарогі расьсьцілаўся дымок сярод кустоў. Падышоўшы бліжэй, Петшак праз кусты згледзіў Крыстыну; яна сядзела каля вогнішча. Песьцячы рукамі пацеркі, туліла іх да твару, цалавала—у вачох блішчэлі сьлёзы.

Пасьля пацеркі злосна кінула ў агонь—там-жа сярод попелу віднеліся недапаленыя кавалкі хусткі—усё гэта гасьцінцы ад Петшака.

Зашчамела, запякло ў сэрцы Петшака. Думка, што ўсё пагінула, адняла яму развагу і памяць. Як вар'ят, кінуўся ён да Крыстыны, лапатаў бяз сэнсу нейкія словы, цалаваў яе рукі, ногі, вопратку. Крыстына з агідай адсоўвалася, груба піргала нагой.

— Вон адгэтуль, панскі сабака. Петшака ўжо няма, во дзе ён—адзін попел астаўся, згарэў разам з пацеркамі, А ты окупант, панскі шпіег, знаць цябе не хачу.

А ён скомліў.

— Крыстыначка, даруй. Няўжо ў цябе не асталося іскаркі каханья. Паедзем у Польшчу, там цябе ніхто ня знае, там заживём супакойна. Паедзем у Амерыку... Ты мяне цяпер больш пакахай, я-ж ужо не дэфэнзыўшчык, мучанік я. Усяму, што было—канец. Жыцьцём дакажу, усё зраблю, каб адкупіць свае праступкі. Во глянь, трымаю руку ў агні. Павер!

— М'яне горш п'ячэ тое, што я нарабіла, што пака- хала калісь цябе, плюгавую жывёліну, крывавага ката,— сказала Крыстына і адышла ад вогнішча.

— Стой!—дзіка зарычэў Петшак.

Крыстына абярнулася. У руках Петшака згледзіла рэвольвэр, накіраваны на яе.

— Стой! Едзеш са мной адгэтуль? а не—трупам ляжаш...

— Страляй, панская сабака, пі нашу кроў. Лепш сьмерць...

Разьлётся вострым рэхам выстрал, за ім другі, трэці. Крыстына захісталася і са стогнам бахнулася крывам на зямлю.

Як ашалелы дзікі зьвер, кінуўся Петшак на труп.

— Так табе! Сэрца тваё пачарнела ад нянавісьці, чалавечае пачуцьцё ў цябе зьнікла. Муці, мальба і каханьне ня зрушылі лёду тваёй хамскай душы. Пастраліць вас, быдла, усіх. Выдам усіх, пагнаю ў вастрогах.

— Уласнымі рукамі буду мучыць, жылы выцягваць. Ты мяне адкінула, ты мяне ненавідзіш—я цябе тысячу разоў больш ненавіджу. Так табе...

Казаў і біў па галаве Крыстыны. Кроў, мазгі, кускі мяса ад удараў разьліталіся ў бакі, асядалі на Петшака, які ўвесь акрываўлены, са скрыўленым ад душэўнай болі тварам выглядаў на страшэнную здань, на ўпыра. Урэшце, абмочаны крывёй рэвольвэр высьлізнуў з рукі.

Петшак падняўся. Мутнымі, налітым крывёй вачмі тупа азіраўся навокал. Ішоў няпэўным, хісткім крокам.

Звар'яцеў ад нянавісьці.

Рваў на сабе вопраткі, грыз рукі. Меў вострае жаданьне мучыць, біць, крышыць, рабіць камусь боль, цярпець самому боль.

У грудзях бурліла помста, глюкатала шалёная няна-
вісьць, сэрца прыскам пякло.

Прывалокся да елкі, з асьцервяненьнем адламаў канец
тоўстага сука, адступіў на крок, раскрыў грудзі і з раз-
маху прабіўся на асьцё адламананага сука.

Ледзь дымела патухаючае вогнішча. Раскладзістая
барада лесу шамацела, шархатала.

ЦЮХЦЯЛЕЙ

Вёска Рубяжэвічы ішла адным фронтам проціў вызыску і ўціску польскіх паноў. Вышчарбіўся з фронту толькі адзін Цюхцялей, ды ня то што вышчарбіўся, а хутчэй блытаўся пад нагамі.

Цюхцялей—гэта мянушка аднаго дзяцюка, які сам па сабе зусім не заслужыў, каб на ім, хлебапсую, затрымоўваць вашу ўвагу.

Але справа ў тым, што гэтых асоб, аканчальна няздатных да клясавай барацьбы, цяпер на стаптанай і згвалчанай Заходняй Беларусі бадай зусім няма, не раўнуючы, як зуброў у высечанай Белавескай пушчы.

Так што Цюхцялея, як асаблівую рэдкасьць, трэба было-б на добры лад вадзіць па сьвеце ды за грошы паказваць.

Старэнькага яго бацьку і малодшага братка-комсамольца ў астрог запяклі, апустадомілі, аблаташылі сядзібу за падаткі, яго самога ня раз поліцыя папярэла да дзірак у скурцы, а ён табе нават пальцам у боце не паківае, а на ўсё адказвае:

— Ат, бог-бацька калі не дапусьціць, дык сьвіньня ня зьесьць.

А далей пойдзе пераплятаць посную гутарку сваімі лёзунгамі: знаць ня знаю, ведаць ня ведаю; з кута ў кут—вечар тут; вышэй пят не падскочыш; з вады лёд, з лёду вада і г. д.

Аддана праводзіў сваю тактыку ў жыцці—даўжэй па-спаць. Тады, кажа, чалавек не бядуе і ня грэшыць, сон—гэта лепшая радасьць у жыцці і лепшая заплата за працу.

Колькі ўжо яго вясковыя хлопцы ні муштравалі, ні школілі,—здаецца, пень, і той-бы навучыўся, а з Цюхцялея толку, як з казла малака.

Пачнуць, бывала, яму даводзіць аб неабходнасьці змагацца з прыгнятацелямі, бо інакш зьнябыткуешся, неахайнасьцю заплывеш, бы тая лужа цьвільлю зялёнай, што ніхто нас не паратуе, калі ня мы самі, што вызваленьне—у рэволюцыі,—адным словам, шмат каму гэткая гутарка бы аладкі з тукам есьці. Ну, а Цюхцялей у самым баявым месцы засьне сном праўдніка.

Э, ды што казаць! Ня толькі хлопцы, а магутная жорсткая вызваленчая барацьба асьцярвяленай ад вызыску і здзеку краіны, барацьба, якая камячыла і валтузіла Цюхцялея ў сваіх няшчадных абыймах,—і ўсё тыя-ж вынікі: як з казла малака.

Дык нічога дзіўнага, што вёска Рубяжэвічы цярпела дадзелага Цюхцялея, як бародаўку на носе, калі яшчэ ня горш. Хай табе Рубяжэвічы ня вывесяць калі чырвоны сыцяг, хоць-бы і былі важныя перашкоды,—як суседнія вёскі давай, кпінуючы, выторківаць:

— Ну і цюхцялейская вёска гэтыя Рубяжэвічы.

А горшай, брат, паняверы, як гэта, у нашыя часы і ня прыдумаеш.

Наняў раз Цюхцялея купец з мястэчка, каб пафурманіў яму ў горад. Але дзеля таго што ў дарозе цяпер ня так ужо бясъпечна, асабліва для купцоў і ім падобных, дык нагаварыў паехаць поліцыянта.

Аднак у лесе сустрэў іх чалавек, наставіў рэвольвер і пачаў вытрасаць кішэні. У часе гэтай рэвізіі

купец улучыў момант і хапіў ззаду „рэвізора“. На дапамогу скочыў і поліцыянт. Пачалі тузацца. Лясны чалавек быў дуж, як мядзведзь, аднак і паны не здаваліся.

У часе, калі яны ходаліся, Цюхцялей выняў торбачку з ядой і давай закладаць хлеб з салам за абедзьве шчакі.

Звалі яго на помач і гразілі паны, зваў і стукаўся да яго клясавых пачуцьцяў і лясны чалавек—усё адлятала, як гарох ад сьценкі. Цюхцялей коса толькі лупаў вачмі ў іх бок і спакойна жаваў жвачку.

На шчасьце, лясны чалавек спрытна вырваўся і панырнуў у лясным гушчары.

У мінулыя старыя часы, дык ад гэткага Цюхцялея быў-бы адзін ратунак: жанілі-б, гада, і канцы тут у вяду—сяк-так стаў-бы чалавекам.

А папрабуй-жа ў нас цяпер жаніцца,—гэта значыць трэба падзяліцца. А што дзяліць, калі шнур далонь прыкрые? Ня гэткія, як Цюхцялей, дзяцюкі,—і розумам і сілай малайцы, дый то старэюць, ня жэнячыся.

Зямелькі няма—жыцьця няма, радасьці няма. Вось як у нас злыбедна.

Адна ў вёсцы Рубяжэвічы была думка, адна надзея, адзін ратунак: адправіць Цюхцялея на рэпарацыю ў турму. Там пасядзіць, жыва наламаюць, бальшавіком стане, у людзі выйдзе. Хлопцы, што вярнуліся з турмы, дык вунь якія сталі—правадыры, вёска ганарыцца імі.

А гэта зрабіць, як вокам міргнуць.

І трэба было зрабіць, бо няслава вёскі Рубяжэвічы пагражаюча расла і магла далей-болей ацюхцялеіць усю вёску.

І вось на кірмашы ў мястэчку нехта пад расьпіску перадаў Цюхцялею нейкі пачок, даў гасьцінца пачак папярос і сказаў занесьці да жонкі войта.

Трапілася так, што Цюхцялей папаў на поліцэйскі пастарунак, дзе ад яго адабралі пачок, у якім аказалася куністычная літаратура. Цюхцялей спрачаўся і не даваў ім.

— Пашлі вы к чорту, я пад расьпіску ўзяў і павінен здаць, каму сказана.

Такое змаганьне Цюхцялея і ён сам, як такі, зьбянтэжылі поліцыю, і яна ўжо хацела яго выпусьціць. Аднак пасьяла парашылі адправіць у горад у турму.

Дарэмна радаліся Рубяжэвічы, што здалі Цюхцялея ў „універсытэт“ Заходняй Беларусі. Па дарозе ў турму на грэблі наскочылі партызаны і забілі поліцыянта, які праводзіў Цюхцялея.

— Чакайце, куды-ж вы гэта?—узmalıўся Цюхцялей да партызанаў, калі тыя рушылі ў кусты.—Што-ж вы гэта, каб вам заяц полы абарваў, якую-ж вы гэта трасцу зрабілі—выходзіць, што я поліцыянта забіў, чэрці вы балотныя.

— Але-ж, так і выходзіць,—адказалі тыя.

— Дык мяне-ж расстраляюць?

— Ды ўжо-ж, расстраляюць.

— Дык што мне рабіць?

— Хадзі з намі ў партызанку.

І Цюхцялей пашоў.

Цюхцялей стаў партызанам, але дзеля таго што ён баяўся стрэльбы, як чорт крыжа, дык прыходзілася яму большасьцю кухарыць.

А часамі бывала і так, што калі яго таварышы былі ў адлучцы, дык Цюхцялей ухітраўся спытляваць усю ежу і пакінуць усіх галадаваць.

Ня раз пагроза галоднай сьмерці і поўнае прыгод і небясьпек партызанскае жыцьцё змушалі Цюхцялея

на самыя рызыкаўныя выступленьні, якія яму бадай заўсёды добра ўдаваліся. Цюхцялей памалу загараўся барацьбой, рабіў больш смелыя і рашучыя крокі ў жыцьці.

Аднак стаць барацьбітом Цюхцялею не давялося. Выпала яму раз ноччу вартаваць. Узлез ён на верхавіну бярозы на краі лесу. Пад раніцу заснуў цюхцяле-еўскім сном і зваліўся дадолу ды, мабыць, зьвякнуўся аб камень, бо таварышы знашлі яго няжывым.

ОКУПАНТЫ

Цёплы ціхі асеньні вечар.

Косы заходзячага сонца крывавым водблескам пату-
хаюць на пазалочаным крыжы высокай вежы касьцёлу.

На вэрандзе клябані ў мутна-сінявым змроку сядзяць
у плеченых крэслах ксёндз і пшэдоўнік поліцыі. Час-
ад-часу перакідаюцца пустымі словамі адрывістай
гугаркі. Лянуюцца думаць, ім добра, у іх паўната
душэўная і сыты супакой. Пшэдоўнік толькі што ўстаў
ад пасьяабеднага сну і сам ня ведае, чаму трапіў да
пробошча.

Ксёндз нядаўна вярнуўся з касьцёлу, выпіў віна
з салодкім пернікам, а як прышоў госьць, вывеў яго
на вэранду, бо лямпу паліць яшчэ рана.

Ім добра, яны поўныя ўладары ўсяго навакольнага,
у іх руках спрунжына ўлады. Увесь гэты местачковы
люд і шэрае вясковае „быдла“, якія водгукамі сваёй
працы напаўняюць вечар,—усе яны належаць ім. Вось
чуваць, як людцы звозяць збожжа, панукваюць, пяюць
і лаюцца; скрыпяць вазы; бразгаюць жалезныя дронгі
зачыняючыхся крамак; дае голас статак, вяртаючыся
з поля; недзе плача дзіця; далятаюць п'яныя, хрыпатыя
крыкі з рэстарану, а ахмістрыня ксяндза крычыць на
службу за нейкія непарадкі; у садзе покнуў аб зямлю
яблык, раптоўна адарваўшыся з пажоўклай антонаўкі,

і п'ялёснуўся карась тут-жа ў сажалцы. А ўсё і ўсюды адчувае ўправу, неабмежаванае панаваньне іх, уладароў „крэсаў“.

Ім добра, і яны цалком аддаюцца асалодзе і сама-любству.

— Ведаеце, цудоўная наша Рэчпаспаліта!—прагам-заў ксёндз.

— Нуда толькі пякельная тут, на гэтых крэсах,—сказаў пшэдоўнік і пазяхнуў.

Зноў пустое маўчаньне.

Зьмярканьне згушчалася, акругляючы канты прад-метаў, выпаўзаючы з кутоў цёмнай сіня-зялёнай пава-локай.

— Добры вечар, панове,—сказаў, уваходзячы на вэранду, Пшэпшык, уласьнік рэстарану „Варшавянка“.—

Як ваша, пане пшэдоўнік, здароўе на посьлязаўтра?

— Вось кажу, што тут нуда страшэнная.

— Давайце, панове, у профэрансіка,—запрапанаваў ксёндз.

— Чацьвертага няма.

— Пашлем за панам Драпідзюрскім.

— А я прынясу поможанкі і лікёру, і нуды, проша паноў, як і ня было.

І вось неўзабаве касьцёльны стораж дыбаў у су-седні маёнтак па абшарніка Драпідзюрскага, ахмістрыня скварыла розную закуску, Пшэпшык валок выпіўку, а ксёнд і пшэдоўнік устанаўлялі зялёны столік, крэслы і іншае.

А як сабралася ўся кумпанія, дык гулялі ў карты курылі, казалі скаромныя байкі і запівалі півам.

Праз нейкі час прышла расфуфыраная ахмістрыня і папрасіла на вячэру.

Пры поўнай чарцы і сытай вячэры разьвязаліся языкі, тым больш што кожны хацеў выдзеліцца, адзначыцца перад пуцатай, чырвонашчокай ахмістрыняй, якая са свайго боку да ўсіх умілена міргала заплыўшымі мышынымі вочкамі і папраўляла выраз у кофтачцы так, што ажно выдзяляўся равок між грудзьмі.

Падхмялеўшыя госьці, далей-болей, больш рашуча падлабуніваліся да панны Вандзі, што рабіла шмат клопату і згрызот для ксяндза, які рознымі спосабамі няўзнаку стараўся прыкрыць павабныя месцы ахмістрыні ці адцягнуць увагу гасьцей на іншыя рэчы. Асабліва былі раптоўныя ў сваіх залётах пшэдоўнік і малады абшарнік, які нядаўна скончыў навукі, атрымаў спадчыну і прыступіў да гаспадараньня.

— Пане Пшэпшык, раскажы нам якую-небудзь са сваіх баек. Панове, прашу не забываць чарак.

І ксёндз сярод пустога сьмеху і п'янага гаму падліваў у чаркі, а Пшэпшык расказваў.

— На гэты раз слухайце ня байку, а даволі прыкрае здарэньне. Ня так даўно, калі наша кумпанія ўжо добра нанюхалася, уздумалі мы напужаць адну з набожных кабецін, вунь тую чорна-бровую, трохі касавокую, як яе...

— А, ведаю! Гэта Тамашуўна, у яе бародаўка на паясьніцы,—падказаў пшэдоўнік.

— А яе каханак Гржэгож! Ох, і даў-жа я яму раз пытлю на споведзі,—падказаў ксёндз.

— Ну вось,—цягнуў далей Пшэпшык,—хто са мной тады быў, ня памятаю, жытнёўка памяць адабрала. Падышлі мы гэта да вакна ноччу ад саду. Ну, нехта з нас калі драгне ў вакно ды парасійску, пабандыцку, калі зараве, бо цяпер-жа бандыты найгоршы страх:—„Откры-

вай, говорит, немедленно!“ А самі ў ногі, ну і, пся косьць, усе ўцяклі, а я ў нейкую яму ўваліўся. Тут мяне і сцапалі. Валакуць гэта з ямы, а я лаюся, нашто добрым людзям ямы на дарозе капаюць. Вышла, што яна была спэцыяльна выкапана, каб хаваць дабро ад бальшавікоў, а цяпер не засыпаюць, бо, кажуць,—яшчэ ўсяго можа быць, можа прыдзецца ізноў капаць,—быццам бальшавікі маняцца ізноў прыйсьці.

— Што, ізноў бальшавікі? ніколі!—запярэчыў абураны ксёндз.—Бог не дапусьціць. Мы, лепшыя сыны Рэчыпаспалітай, умацоўваючы крыж і культуру тут, на дзікіх крэсах, на рубяжы чырвонай заразы, выконваем сьвятую місію ўсяго чалавецтва. У нашай барацьбе бог, ён падлічае нашу самаахвярнасьць і трудную працу, ён дае нам сьвятое аружжа для зьніштажэньня бальшавізму, гэтых бандытаў і недаверкаў. Панове, я, як і кожны чалавек,—грэшны, ня думайце, што сутана застрахоўвае ад грэху, але каб стаць перад сьмерцю ачышчаным, каб адпакутаваць свае праступкі зямныя,—я прышоў сюды, нясучы высакі крыж, рынуўся ў гушчу ворагаў айчыны і даўлю іх, як мага і дзе мага. Панове, кажу вам з вялікім задаваленьнем, што кожны дзень маёй сьвятой працы прыносіць заслугі найяснейшай Рэчыпаспалітай, кожны дзень я чую, як спаўзае цяжар з душы маёй, кожны дзень...

— Прабошчаньку, гэта мы паслухаем у нядзелю на казаньні, а цяпер хай нам Пшэпшык скажа, што было там з ім далей.

— Далей нічога цікавага, пане Драпідзюрскі. Кажуць, захварэла Тамашуўна ад перапуду, у гарачку кінула. Ну, а чаму ёй ня мець гарачкі, калі яна, што называецца, баба з тэмпэрамантам. Ха-ха-ха!..

— Панове, дазвольце слова пшэдоўніку вашага поліцэйскага пастарунку, бо хоць, можа, я і п'яны, але яшчэ ня зышоў з праўдзівай дарогі і ня ківаю языком, як крапідлам.

— Просіма, просіма.

— Панове, я люблю казаць праўду—служба гэтага патрабуе. Вось люблю панну Вандзю і кажу гэта перад вамі ўсімі, бо панна Вандзя гэта... гэта... Панове, выбачайце, мне перашкаджае ікаўка, але я хачу казаць далей. Панове, пробашч наш—вельмі добрая душа,—ён па дабраце зьеў яблык, якім спакусіла яго панна Вандзя, ну, яго беднага і саслалі на „дзікае поле“. А я, панове, злодзей, а калі казаць пагазэтнаму—дэфраўдант. Служыў на конгрэсуўцы, пракраўся—саслалі сюды. Усе мы, панове, дэфраўданты, а калі вы гэтага ня ведаеце, дык спытайце ў мяне, старога поліцыянта. Ну, дык што-ж! Цяпер мне—як найбольш налавіць камуністых у пастку, а там, глядзі, і вышэйшая адзнака, кар'ера і ўсё такое. Прапаную выпіць за Польшчу, панну Вандзю і жытнёўку, якая ў гэтым жытнім краі напаўняе золатам сховы пана Пшэпшыка.

З пшэдоўнікам выпілі ўсе прысутныя, але настрой прыкрай гутаркай яго быў папсуты.

— Пане пшэдоўнік, я з вамі выпіў, бо я на гасьцінах, я шляхціц, а каб быў бальшавіком, дык-бы гарэлку вам у вочы выліў, а чарку на галаве рашчапаў,—сказаў кусьліва абшарнік.

Справа магла-б дайсьці да вострай спрэчкі, але ў гэты час пачуўся плач. Вышлі даведацца. Аказалася, што гэта плакала маці Тамашуўны. Яна жалілася, што дачка ледзь не памірае, і прасіла Пшэпшыка даць вала-соў, каб падкуруць ад перапуду.

Гэта вызвала дружны рогат ува ўсіх прысутных, бо Пшэпшык быў дашчэнтгу лысы і начыста голены. Кабеціна вельмі абурылася сьмехам п'янай кумпаніі, казалася, што ёй лекі дорага каштуюць і нічога не памагаюць, што яна на Пшэпшыка падасьць на суд, што фэльчар пасьведчыць, што хвароба ад перапуду, і г. д. Ксёндз і іншыя пачалі супакойваць кабеціну, як мага, а тым часам Пшэпшык зьнік, і калі неўзабаве вярнуўся, дык нёс ужо ў паперцы касмыкі валасоў. Тут яшчэ гучнейшы падняўся сьмех, але кабеціна, атрымаўшы гэтыя „лекі“, плюнула ў бок рагочучых і шпарка вышла.

Але не здалелі паны ізноў засесьці за стол, як ізноў бяда. Прыехаў хлапец з вёскі і просіць ксяндза да хворага, проста моліць, каб паехаў, бо хворы памірае. Ксёндз рашуча адмовіўся ехаць. Было ўжо позна, не хацелася пакідаць балёўкі, а галоўна тое, што баяўся пакідаць адну ахмістрыню ў п'янай кумпаніі. Відаць, думкі ксяндза ўгадаў пшэдоўнік.

— Ксянжульку, калі вы прыехалі сюды са сьвятой місіяй, дык павінны паехаць да хворага. Памірае мужык на вёсцы, гэта-ж для вас добры выпадак прыслужыцца айчыне. Папужайце яго акуратна пеклам, пастрашце небам, і ён вам раскажа, дзе і хто з іх куністы,—яны, хамы, добра знаюць адзін аднаго.

Зразумела, што проці такіх довадаў ксёндз ня мог прарэчыць і, праклінаючы ў душы пшэдоўніка, мусіў паехаць.

Як толькі ксёндз схаваўся за дзьверы, дык госьці не выключаючы і панну Вандзю, пачалі з яго жартаваць, перадражніваць, расказваць розныя ксяндзоўскія байкі.

— Панове, гэта я сумысьля падлажыў міну пад пробошча, каб яго адправіць далей ад панны Вандзі,— скажаў пшэдоўнік.

— Гура! Ха-ха-ха!

— А вы памятаеце,—пачаў абшарнік,—як на нас разнаскочыў ксьендз з Падушковіч, калі мы працавалі за зялёным столікам?

— Ха-ха-ха!..

— Стары хрэн, порах сыпіцца, а глядзеце, які злосны.

Тут абшарнік адставіў ніжнюю губу, махаў кулакамі, тупаў нагамі, наогул стараўся пераймаць таго ксяндза, што выклікала сьмех у прысутных.

— Вас зялёны столік толькі цікавіць, вам не баліць, што гіне Польшча. Бо вы сьляпяя, вы ня бачыце, што пад вашым носам дзеецца, вы ня чуеце, што пад вамі грунт хістаецца...

— Ха-ха-ха!..

— Вы ня знаеце крэсаў, вы ня знаеце, што тут узрастала і што расьце ў цёмных душах галоднага цела хамскага беларуса—адвечная помста, якая на кожным кроку нас падсьцерагае, якая зубамі рве ўсё польскае. Бе-ра-жэ-це-ся!

— Ха-ха-ха!..

— Так, мы тут паны, мы ўлада, мы сіла, але толькі па назьве, толькі тут, каля зялёнага століка, у клябані, на малюсенькім востраве, а там—чырвоная сьмерць, крывавае мора, рэволюцыйная хваля. Вось трымайцеся за зялёны столік, праігрывайце айчыну ў карты, але туды, за парог, ня важцеся выходзіць, там бяздоньне, там мужычая, шалёная ад нянавісьці хваля змые вас, зьліжа, праглыне. Ня важ-це-ся!

— Ха-ха-ха!..

— Ах, Езус, Мар'я!.. Панове, пажар!—крыкнула ахмістрыня і паказала на вакно, дзе на зараве недалёкага пажару выдзяліся рамы вакна.

Пачулася страляніна і крыкі людзей.

Гуляшчая кампанія анямела, ацьверазела. Пшэдоўнік хутка пагасіў сьвятло, якое магло служыць прыцэлам. Чатыры на сьмерць перапуджаныя фігуры валтузіліся ў цемнаце, чапляліся за рэчы, білі начыньне, ламалі мэблю. Раптам пакой асьвяціў электрычны ліхтарык—гэта ўскочыў засопшыся поліцыянт.

— Пане пшэдоўнік, бандыты напалі на маёнтак пана Драпідзюрскага.

Клябанія апусьцела. Як на кару сьмерці, ішлі окупанты ў жудасную варожую цемь нocy, якая з кожнага кута злосна іх падсьцерагала, якая была ў змове з партызанамі.

А на пазалочаным крыжы высокай вежы касцёлу палыхала чырвоным абцягам-палотнішчам зарава пажару.

З Ъ М Е С Т

	Стар.
1. Рэволюцыйным шляхам	5
2. Адамсьціў	11
3. Галадоўка	14
4. Провокатар	21
5. Поп	23
6. Абшарнік	25
7. Асаднік	28
8. Агітарка	31
9. Чырвоны Сьцяг	36
10. Мокрае пасяджэньне	42
11. Крывая летапісь	47
12. Як недарада дарадзіў сваёй бядзе	51
13. Дзямід і Аўдоця	60
14. Нянавісьць	76
15. Цюхцялей	82
16. Окупанты	87

1964-R

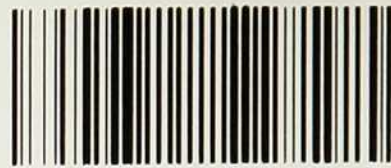

Бел. архив

1994 г.

2

B000000024827 14

